

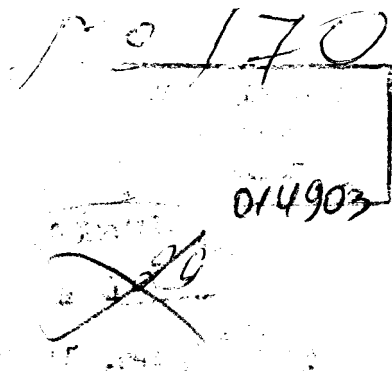
Норқул Ҳайитқулов

ОНА ЕР ҲАҚИДА ҚУШИК

Норқул ҲАЙИТҚУЛОВ

ОНА ЕР ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети

«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти

Тошкент—1978

Хайиткулов Норқул.

Она ер ҳақида қўшиқ Т.: «Ёш гвардия»,
1978. 80 бет.

Хайиткулов Н. Песня о земле.

333

X $\frac{10903-157}{356 [06]-78}$ 4-78

© Издательство «Ёш гвардия» — Тошкент — 1978.

«Қишлоқда ҳам жиддий проблемаларни ҳал қилиш лозим. Ҳосилнинг ва чорвачилик маҳсулдорлигининг анча кўпайтирилишини таъминлаш, қишлоқ меҳнаткашларининг турмушини яхшилаш соҳасидаги ишларни кенг авж олдириш зарур. Жуда кўп ишларни бажаришга тўғри келади. Шу билан бирга бу ишларнинг ҳаммаси асосан оддий иш бўлмай, балки ғоят масъулиятли ишлардир».

Л. И. БРЕЖНЕВ.

ЕР БАҲОСИ

Ер баҳоси! Кўпчилиكنи ўйлантириб қўядиган жумбоқ. Молдаван қаламкашлари Митрофан Вэтаву ва Георге Модарчикнинг ер баҳоси, қадр-қиммати ҳақида айтган қуйидаги сўзларини тингланг:

«Биз профессордан сўрадик: «Еримизнинг ҳар гектари неча сўм туради?» У бизга зимдан қаради-да, саволимизни ҳазилга йўйиб жилмайди: «Ахир, ким ерни сотаркин?»— деди. Ҳеч ким? Маълумки, бизда ер сотилмайди,— у халқники. Борди-ю, халқ ўз бойлигининг баҳосини билмоқчи бўлса-чи! Ҳар ҳолда, бир гектар ер неча сўм тураркин-а?

Профессор ўрнидан туриб, шкафдан қалин муқовали китобни олди. Бу В. В. Докучаев асари эди. Буюк олим Молдавия ерларини «аъло сифатли ерлар» деб баҳолаган ва ер куррасида унинг тупроғига тенг келадиган ҳосилдор тупроқ йўқлигини таъкидлаб, уни «ҳеч ким қувиб ета олмайдиган араб чавандози»га қиёс қилган эди. «Бу ерлар бебаҳодир!»— В. В. Докучаев ўтган асрнинг охирида шундай хулосага келганди.

Профессорнинг ҳикоясини тинглаб, Голландиядан келган уч олим бўлган суҳбатни эсладик. Улар ҳосил залваридан шохлари эгилиб турган олмазор-у, узумзорларимизни кўриб, ҳайратда қолишди ва бошларини ирғаб: «Қандай ажойиб ерлар-а!»— дейишди.

Шунда улардан бири Голландия ерлари ҳақида сўзлаб берди: «Бизга денгиз ёқасидаги тошлоқ ерлар насиб қилган. Тупроқни ўнлаб-юзлаб километр узоқдан ташиб келтирамиз. Сизда эса, у мана шу жойда, оёғингиз остида. Яна қандай тупроқ денг! Чинакам бахт-ку бу! Хўш, Молдавиянинг бир гектар ери неча сўм бўлиши мумкин? Профессор, ниҳоят бундай деди: «Олимларимиз қора тупроқли ернинг ҳар гектарини тахминан 15 минг сўм баҳолайдилар,— у бир зум жим қолди ва кейин сўзида давом этди.— Лекин колхозларимизда ерни мутлақо пул тўламай олишингиз мумкин. Сизга неча гектар ер керак?»

Бизга кўп ер керак эди. Бизни бутун республика ерлари қизиқтирар, ташвишлантирарди!

Сиз-у бизни-чи? Ер масаласи кимни қизиқтирмайди дейсиз!

ДЕҲҚОН ЕРГА ҚАЛБ ҲАРОРАТИНИ БЕРАДИ

Пахтакорлар чигит экишга қизгин киришиб кетган кунлар эди. Олди бригадалар, бўлимлар, хўжаликлар экишни тугаллаганликлари ҳақида рапорт бера бошлагандилар. Бундай хушхабарлар газеталарнинг биринчи саҳифаларида кўзга яққол ташланиб турарди.

Биз машҳур деҳқон Шоймардон Қудратов билан учрашиш ниятида эдик. У ўша йиллари қалби даъвати билан қўриқ ерга кўчиб келганди. Комплекс механизациялашган бригадани бошқарарди.

Бригада 1971 йилда ерга уруғ ташлашни бир ҳафта ўн кун кеч бошлади. Лекин шундай бўлса-да, Шоймардон Қудратов сира шошмасди. У бригада аъзоларига ерга яхшироқ ишлов беришни, ерга уруғ ташлаганда универсал тезлигини оширмасликни қайта-қайта тайинларди. Унинг бундай бамайлихотир ҳаракати теваратрофдагиларни таажжублантирарди. Мен бу бамайлихотирлик боисини билмоқчи бўлиб, ундан сўрадим:

— Шоймардон ака, бошқа бригадаларнинг экишда ўзиб кетаётганликлари сизни ташвишлантирмайдими? Ахир, сиз..

Шоймардон Қудратов ориқ, бармоқлари узун кафти билан «Тўхтаг!» ишорасини қилди. Қисик кўзлари билан маъноли боққанча:

— Бу ёғини айтмасангиз ҳам бўлади. Сиз, ўзингиз донгдорсиз-у, ҳаммадан ортда судралиб юрибсиз, демоқчисиз, шундайми? Ҳа, шундай демоқчисиз, яширмай қўя қолинг. Агар хўп десангиз, мен нима учун орқада имиллаб юрганамми сиздан ҳозирча сир тутсам. Куздами ёки бирон вақт топганингизда айланиб келсангиз, бу гапга яна қайтармиз. Аммо мен сизга ҳозир бошқа бир воқеани айтиб бермоқчиман, нима дейсиз?

— Хўп, қулоғим сизда,— дедим.

Шоймардон Қудратов калта қошларини учирди. Ўйчан гап бошлади.

— Мен кеча областга кетгандим. Ўғит масаласида. Директор келибди. Механизаторимиз Холмурод Қаримовнинг универсални қуйи тезликда ҳайдаётганлигини кўриб гаши келган шекилли, уни ёнига чақириб сўрабди: «Мақсаднинг нима сенларнинг?»— дебди. Холмурод елка қисиб қўйибди. Бундан директорнинг баттар жаҳли чиқиб: «Елка қисасан-а! Тушунмадинг шекилли? Нима, универсал ҳайдаяпсанми ёки тошбақа миниб юрибсанми? Йў-ўқ. Шаймардоннинг мақсади... Тушунмаяпман сенларни! Совхозни ортга тортишдан нима фойда!»— деган. Холмурод тек турмай, ловуллаб турган ўтга яна керосин қуйган: «Директор бова, чигитни олдин экиб қаёққа ҳам борардик. Ҳалиги, бир нақл борку: «Шошган қиз...» Директор «Хў нақлингдан ўргилдим! Олдин экиб қаёққа ҳам борардик эмиш... Ахир, бирон марта бюрода оёғингда тик турган бўлсанг экан... Биргина сенларнинг айбларинг билан кеча райком бюросида, бугун обком секретари олдида қизардим. Етар энди... Шоймардонга тайин айт: ўз аравасини ўзи

тўртсйи. Бировга оғирини ташлаган деҳқон деҳқон эмас, ҳа!»— деган.

Холмурод далага келишим билан бу мажарони оқизмай-томизмай менга айтиб берди. Директорнинг дард халтасини ёрганлигини эшитиб кулгим қистади. Чунки у олдин ҳам бир-икки келиб, ҳазил-мутойиба аралаш қочириқ қилганлигидан унда бизнинг бригадага нисбатан аллақандай шубҳали дард пайдо бўлганлигини пайқаб қолган эдик. Мен Холмуродни ҳовридан тушириб қўйдим. «Хўп, директор айтган бўлса, бу қонун, укам. Демак, у экишни тезлаштиринглар, тракторнинг юришини тезлатинглар, депти. Илож йўқ, бажаришимиз керак», дедим. Шундай дедим-у, ўзим кечқурун директор ҳузурига кириб бордим. У зўрға қўл узатди. Ҳолаҳволни ҳам бир четга йиғиштириб:

— Мени кўп гапга қўйдингиз, Шоймардон!— деди. Бир фурсат нима жавоб бераримни билмай турдим. Директор ўзига-ўзи гапираётгандек давом этди.— Шу йил гапдан қутуламизми дегандим, бўлмади. Оёқдан тортдиларинг. Шу олтмиш-у олтмиш деганига бало бормиди! Экавермайсизми ўша ўзимиз кўникиб қолган усулда. Нима фарқи бор? Бу эски, бу янги... Эскисидан ҳам, янгисидан ҳам пахта олинади. Ёки биридан олтин пахта, иккинчисидан оддий пахта олинадими? Ҳаммаси бир-ку, ахир!

— Йўқ, ҳаммаси бир эмас. Олтмишликнинг афзаллик томонлари кўп. Биринчидан, чигит тежалади. Иккинчидан, кўчат нобуд бўлмайди. Учинчидан ишлов бериш қулай. Тўртинчидан, машина бемалол ишлай олади. Сиз айтган эски усул-чи? Олдин чигитни ерга ташлаб, у кўкаргач, квадрат қиламан деб, кўндалангига кесиб чиқиш керак. Бу билан тонналаб чигитни нобуд қилиш мумкин. Чигит текинга олинмайди-ку. Бунинг устига қанчадан-қанча ортиқча ишчи кучи, ёнилги сарф бўлади. Кўндалангига эгат олиш пайтида бир қисм кўчат илдизига зиён етиши ҳам турган гап. Бизга бундай

фойдасиз усулнинг зарурати йўқ. Биз янги усулни қўладик. Тежалган вақт ва маблағ ҳисобига ғўзани яхшироқ парваришлаймиз, озиқлантирамыз,— дедим ва гапим тамом дегандек, унинг тунд юзига тикилиб турдим. У бироз ўнғайсизланди. Лекин тезда ўзини ўнглаб олиб:

— Оҳ-о, жуда ақлли гаплар,— деди.— Яхши... Эртандин биров яна бир янгиликни ўйлаб чиқади. Унга ҳам ёпишиб олсангиз керак?

— Масалан?

— Масаланми... Айтайлик, олтмишликдан ҳам бошқачароғи тажриба қилиб кўрилса?

— Бундан афзал бўлса, уни ҳам тажриба қилиб кўрамыз. Директор бова, одамга ақлли гап хуш ёққани сингари ерга ҳам янги тажриба боп тушади. Ахир, ҳар бир янги тажриба олимларимиз, деҳқонларимизнинг олам-олам ақли маҳсули-ку.

Директор стол четини бармоқлари билан бир маромда чертганча, пешонасини тириштириб, ўрнидан турди.

— Сиз билан мунозара қилиш қийин. Эҳ... Одамларимиз нақадар ақлли бўлиб кетишган-а! Ундай десанг, бундай дейишади. Йўқ десанг, ёқангдан олишади... Мен ҳозир биринчи секретарга қўнғироқ қилишим керак. Бугун совхозда экин тугалланиши лозим эди. Нима дейман энди?

— Нима дердингиз, Шоймардон орқага тортяпти денг қўйинг-да...

Орадан бир неча ой ўтди.

Августнинг биринчи ярми. Кўпчилик бригадаларда ҳосилни танлаб териш бошланди. Мен совхозга телефон қилдим: «Шоймардон Қудратов бригадаси теримга тушдими?»

Жавоб: «Йўқ!»

Августнинг иккинчи ярми. Кўпчилик хўжаликларда

дефолиация бошланди. Совхозга телефон қилдим: «Қудратов бригадаси ғўза баргини тўктиряптими?»

Жавоб: «Йўқ. Кўсаклари ҳали тўқ эмасмиш!»

Сентябрь. Область ва район газеталарида йиғим-теримнинг бориши ҳақида маълумотлар босила бошладди. Радио терим илғорларига атаб концертлар беришга киришди. Мен совхозга телефон қилдим: «Қаҳрамон бошлиқ бригадада бирон янгилик борми?»

Жавоб: «Ҳа, бор. Унингчи сентябрда дефолиацияни бошламоқчи. Қўл теримидан воз кечишди. Юз фойиз ҳосилини машиналарда териб оламиз дейишяпти».

Шундан кейин ҳаммаси худди афсонадагидай бўлди. Совхоздан хушхабар кела бошлади.

— Қудратов бригадаси бир кунда йиллик пахта тайёрлаш планининг олти проценти миқдорида ҳосил йиғиб топширди.

— Ишонасизми, олти процент!

— Ун процент.

— Ун беш!..

— Қаҳрамон бошлиқ бригада планни бажарди.

— Олти кунда-я?

— Ҳа, қойил!

— Демак, областда биринчи, шундайми?

— Ҳа, биринчи!

Йигирма олтинчи сентябрь кунини Шоймардон Қудратовнинг ҳатто бош қашлашга ҳам вақти бўлмади. Энг аввал республика газеталари, радио мухбирлари саволга тутишди. У «ана энди қутулдим, машинани гуруллатиб юргизаман-у, қўшни биргадага ёрдамга ўтаман деб турганида область мухбирлари бориб қолишди. Айниқса, фотомухбир уни анча овора қилди. Қудратов «Ҳа, бўлди, ҳозир апаратыни чиқиллатиб босади», деса, мухбир тушмагурнинг миясига яна қандайдир фикр келадиди-да, «Рулга яқинроқ турунг» ёки «Кўзингизни каттароқ очиб, ҳов узоққа қаранг», дейди ёки яна бошқа гап топади. Буниси ҳам ўтди. Тушдан кейин район газетаси

ходими келди. У бир оз хижолат тортиб, Қудратовни галаба билан табриклади. «Орамиз бир қадам-у, эшит-мапмиз-да», деб қўйди.

Қуёш оғиб, меҳмонлар сийраклашиб қолганда навбат менга етди.

— Келинг,— деди Шоймардон Қудратов.

— Келдик. Хушхабарнинг қаноти бор дейдилар-ку, эшитдим-у, ҳамма ишни бир томонга суриб қўйиб, ҳузурингизга шошилдим,— дедим сиполик билан.

Қудратов бўртиб турган ёноқ суягнини кўрсаткич бармоғи билан бир-икки ишқади. Кейин чаман бўлиб очилган ўқариқ четидаги бир туп ғўзадан кўз узмай:

— Хушхабар яхши нарсакү-я, аммо ташвишини қаранг,— деди ва маъноли жилмайди.— Ҳали буниси ҳолва. Кечқурун кўрасиз... Мен сизга айтсам, ҳозир голиблик шаробини сипқориб, кайф қилиш фурсати эмас. Ҳар минут ғанимат. Ахир, 20—25 минутда бир бункер тўлади-я! Лекин қўйишмайди. Йўқ десачг ҳам ёпишиб олишади. Бу гаплар сизга тегишли эмас. Қўнглингизга олманг. Сиз билан тунда суҳбат қурамиз.

Қуёш Қоракамар тоғи чўққисига минганда бригада шийпони ёнига изма-из машиналар келиб тўхтади. Олдин обком вакили, кейин райкомдаги ўртоқлар Шоймардонни табриклашди, ўй-режалари, ҳосилдорликни неча центнерга етказиши, яна қанча пахта териб, бункердан тўкиши ҳақида сўрадилар. Суҳбат сўнггида, хайрлашиш учун қўл узатишаркан, нима етишмовчиликлар борлиги, масалан, областдан, райондан нима ёрдам зарурлиги ҳақида сўраб қўйишди. Қудратов ҳамма нарса етарли дегандек, кафтини кўксига қўйиб, раҳмат, деди.

Улар кетгач, қўшни совхозлардан таниш-билишлари, ёр-жўралари келишди. Хуллас, уззукун у дала оралай олмади.

— Бўлари бўлди, келинг-е, мулла ака, бир кун кетса кетибди-да,— деди у ўзини хотиржам қилиш учун.

Шийпонда, шундоққина пайкал четида йиғма кара-

вотларга чўзилиб ётибмиз. Чўл гумбази бутун борлиги билан намоён бўлади. Сонсиз-саноқсиз юлдузлар чарақлаб турибди. Шоймардон Қудратов улар ичидан ўз юлдузини излаётгандек жим кўкка термулади. Бир пайт ёнбошига ағдарилди ва:

— Сиз нимани сўрамоқчисиз, айтайми?— деди.

— Айтинг,— дедим.

— Сиз ҳаммадан кейинда эдингиз-у, қандай қилиб карвоннинг олдига ўтиб олдингиз, деб сўрамоқчисиз, шундайми? Баҳордаги айтилмай қолган сир сизни қизиқтиради, билдимми?

— Топдингиз.

— Бўлмаса, мен сизга бир воқеани айтиб берай. Унда колхозда ишлардим. Шўрчида. Олдинига оддий бригадани бошқардим. Кейин адир биқинидан беш-олти киши бирлашиб ер очдик-да, насос ёрдамида сув чиқариб деҳқончилик қила бошладик. Бир гал, март ойида раис келди-да: «Қумлоқ ерга чигитни ҳозироқ экмаса, қуёш ҳарорати ошгач, ер қизиб, уруғ намини тезда қочиради, чигит ниш отишга улгуролмай қолади», деди. Хўп, дедик. Чигит экдик. Эрта баҳорда бир-икки марта челақдан қуйгандек ёмғир ёғди. Ер усти қатқалоқ бўлиб, чигит чириб кетди. Агроном келиб, тезда қайта экинглар, бўлмаса пахталаринг кечки бўлиб қолади, деди. Яна шоша-пиша экдик. Ғўзамиз энди икки қулоқ бўлганда уст-устига дўл тушиб, далани шип-шийдон қилиб кетди. Охири, майнинг биринчи ҳафтасида ерга ташланган уруғ бинойидек кўкариб, бехатар ўсди.

Бешқўтон даштига ўтганимда яна худди шундай ҳодисани кузатдим.

Нормат Умаралиев чўлдаги энг ёш бригадирлардан эди. У 1960 йилда Сирдарё областидаги «Малик» совхозида очилган қишлоқ хўжалик техникумини тамомлаган. Кейин армия сафида хизмат қилди. Шўрчидаги Жданов номли колхозда тракторчи бўлиб ишлади. Бўлгани шу. Бу даврда эса деҳқончилик сир асрорини би-

лиш қийин, албатта. Лекин юрагида ўти бор экан, чўлга келибди.

Рости, биринчи йили чўл уларни шошириб қўйди. Қайта-қайта чигит экди у. Улар учинчи марта бузамиз деб туришганида нимадир сабаб бўлиб мең бориб қолдим. Нормат дарду ҳасрат қилди: «Ўзимиз билан ўзимиз бўлиб ётибмиз. Бирон аҳвол ҳам сўрамайсиз, Шоймардон ака. Ҳамшаҳарликни ҳам Шўрчида қолдириб келгансизми дейман», деди у.

— Сиз маслаҳат сўрамасангиз, укам. Бола йиғлама-са, онаси сут бермаскан, укам,— дедим ва дала бошида чизель ҳамда бороналарнинг тахт турганини кўриб сўрадим.— Яна бузмоқчимисиз?

— Ҳа,— деди у.

— Бугун ойнинг нечанчи куни?

— Апрельнинг ўн беш.

— Ўн беш... Бузсангиз бузинг-у, аммо ерга яна ўн кундан кейин чигит ташланг,— дедим. Райондан кимдир келиб, Норматни роса «савалабди». Бу хатти-ҳаракатинг учун бюрода жавоб берасан, депти. Экишни орқага суриш, бу, жиноят, депти. Еш-да, гапдан чўчиб, сеялка юргизибди. Оқибати нима бўлди денг? Нормат яна доғда қолди.— Шоймардон Қудратов чанг босган қошларини бир учириб қўйди.— Ана шундай гаплар... Буйруқ билан чигит кўкартириб бўлмас экан, ҳа!

Ахир, сизга шу бир парча ерни топширишибдими, демак, ишониш ҳам керак-да, шундайми? Деҳқон кузни ўйлайди, бугунни эмас. Газетадаги маълумотда экиш юз фойиз бўлса-ю, куз ўтиб, қиш кирганда ҳам карвон ортида юрсангиз... Кимга керак бу маълумот? Икки-уч кун кўкрак кериб мақтаниш учунми? Бе!.. Кекса деҳқонлар яхши билишади: ер худди инсон каби эҳтиёт муносабатни ёқтиради. Шошма-шошарликни, пала-партишликни ҳечам сийлаган эмас у. Сиз Бобомурод Омоновни яхши танийсиз. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Олий Совети депутати, ўн беш йилдан бери

республикада донғи кетган «Коммунизм» колхозини бошқариб келяпти. Мен сизга айтсам, шу хўжалик бир вақтлар роса қолоқлашиб кетган эди. Пахта ҳам, чорва ҳам олдинга силжиш ўрнига, ортга кетабошлаган. Уста деҳқон Бобомурод Омонов хўжаликни оёққа турғизди. Ҳосилдорликни йил сайин ошириб борди. Ана, эди, бугунги кунда эллик центнерчи колхоз. Хўш, бундай юксалишлар боиси нимада?

Раис ер тилни биладиган, ҳар йилги тажрибалардан хулоса чиқарадиган, пахта тўғрисида, чорва тўғрисида бош қотирадиган кишиларни танлаб, бригадалар ва фермаларга юборди. Четдан кузатганлар, «раисга осон, ҳеч ким билан иши йўқ. Бирон бригада бошлиғига сен уни ундай, бун бундай қил демайди. Далани айланиб-айланиб, машинасига ўтиради-да, бошқа бригадага ўтиб кетаверади», дейди. Йўқ, бу фикр нотўғри. Раис ер қалбини тингламаганларни аёвсиз қоййди. Ўсимлик тилига тушунмаганларга эса, бошқа, ўзига мос иш топишни маслаҳат беради. Лекин ҳеч қачон ҳеч кимга буйруқ бермайди. Раиснинг маслаҳатига ижодий ёндошиш эса деҳқоннинг ўзига ҳавола.

— Ана шундай гаплар,— деди Шоймардон Қудратов суҳбатга якун ясагандек.— Кўрганларим, эшитганларим, тажрибаларим, бошқалар тажрибалари — ҳаммасини бирга қўшиб, чамалаб, бригадамиз шароитига мослаштириб, пахта етиштиряпмиз, мулла ака.

Шоймардон Қудратов иягини кафти билан силаб, йиғма каравотни ғичирлатганча ўрнидан турди.

— Ой ботгунга қадар икки-уч бункер бўшатай. Сиз эса бемалол дам олаверинг.

У шийпон биқинидаги «Ўзбекистон»нинг ўнг-сўлига ўтиб кўрди-да, лип этиб ўриндиққа чиқиб олди. Кейин стартерни босиб, машинани ўтлади. Рулни карта томон бурди. Эгатга тушишдан олдин машинани бир дақиқагина тўхтатди-да, тормоз педалини аста-секин бўшатди. Машина кенг дала узра сузиб кетди. Бункерга тўхтов-

сиз тушаётган паға-паға қор сингари оппоқ пахта ўйини, пайкал узра ёйилиб қолаётган чанг, гард-гурдлар машинанинг фараси ва ой ёруғида аллақандай сеҳрли туюларди.

Мен Шоймардон Қудратов ҳақида ўйлардим. Унинг яқин дўсти, касбдоши, «Комсомолобод» совхозини комплекс механизациялашган бригадаси бошлиғи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Олий Совети депутати Отамурод Худойназаров бисотидаги ҳамма илиқ сўзларни қўшиб, у ҳақда ҳикоя қилиб берганди.

— Ерни эъзозлаганини ер ҳам эъзоларкан. Шоймардон ердан қалбини, илмини, меҳрини аямаганди, ер ҳам ундан мурувватини аямади.

Қудратов қарийб саккиз йил чўлда бригадирлик қилди. Шу даврда пахта ҳосилдорлиғи унинг бригадасида 14 центнердан 55 центнерга етказилди. Ўзи эса юзлаб тонна «оқ олтин»ни «зангори кема» бункеридан тўкди. Кейин у Бешқўтон даштларидан Қизириқ чўлига ўтди. Бу ерда янги совхоз барпо этилди. Унинг биринчи номи «Дўстлик» эди, сўнг Сурхондарё область партия ташкилотига кўп йиллар етакчилик қилган, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони марҳум Нуриддин Муродов номи берилди.

Шоймардон Қудратовнинг ерга бўлган меҳри бу ерда ўн чандон ошди. У ҳатто карталарнинг тўғри келган жойидан тортиладиган ўқариқлар ўрнига водопровод қувурлари ўтказиш йўлини қидирди. Бу таклифини мутахассисларга айтди. Ўзи ҳисоблаб чиқиб, бундан совхоз қанчалик наф кўражагини исботлаб берди. Мутахассислар ҳам бош қотиришди. Ростдан ҳам, 10 гектарлик картада ўқариқ тортилса, қарийб икки гектар ер зое кетаркан. Шаймардон эса бу ерларда ҳам пахта етиштириб, 40 центнердан ҳосил олмоқчи эди. Борди-ю, мутахассислар ҳўп деб, ғўзани водопровод орқали сугора-

баргларида шудринг томчилари инжудек осилиб турибди.

— Уч кун тинимсиз ёғди,— деди райком секретари Муқим Иброҳимов кўкка кўз тикиб.— Булут яна қалинлашяпти. Ана, шамоли ҳам келди. Ҳализамон яна ёғиб бермасайди.

— Ёғаверсин-да, ҳалақит бермас,— дедим мен.

Иброҳимов сўзларимни тасдиқлаган бўлиб, бош қимирлатиб қўйди.

— Ёғаверсин-у, аммо ҳали жиндай ниҳоясига етмаган юмушларимиз ҳам бор-да. Байрамга мажбуриятни бажарайлик деб, бошқа ишларни унутаёзган эканмиз. Масалан, ҳайдов тракторлари ремонт, чорва қишлови... Ҳамма кучни теримга ташлабмиз-да! Энди бўлса, шошадиганга ўхшаймиз. Ҳа, дарвоқе, сиз энг илғор хўжалик дедингиз-а? «Ленинобод»дан ўтари йўқ бизда. Бир йилда ҳосилдорлик ўн центнерга ошди.

— Йўғ-е?

— Ҳа, ўн центнерга! Гектар бошига 48 центнердан ҳосил йиғишди, азаматлар. Келгусида эллик центнерга, сўнгроқ олтмиш центнерга етказиш режасини ҳам ўйлаб қўйишган.

Нормурод Норқобилов — гавдали йигит. Гапирганда кулча юзи кулиб туради. Сўзлари вазмин. Бирон фикр билдиргач, қўй кўзлари сиздан жавоб кутиб, беозор боқиб туради. Бир лаҳзадаёқ унинг одамохун киши эканлигини билиб оласиз. Негадир, биз худди олдиндан бир неча бор учрашиб, давра қурган танишлардек, апоқ-чапоқ бўлиб кетдик.

Гап тизгини келиб колхоз юмушларига тақалди.

— Сўнгги кўраклар қолди. Шуни ҳам ворохдан ўтказсак, йиғим-теримни ниҳоясига етди, деймиз. Ўзи-ку, шу икки-уч тонна кўрак қолсаям бўларди. Қанча пахта чиқади, бундан? Тележкачи пунктга ортиб боришга ор қилади. Лекин ози ҳам, кўпи ҳам пахта-да. Сира кўз қиймайди. Бригадир отпускаи беринг деб оёқ тираб ту-

рибди. Мен бўлсам, шу ишни бир ёқлик қилинг, кейин дам оласиз, дедим.

Шийпондан сал қуйроққа, йўл айрилишда яп-янги «Москвич» келиб тўхтади. Ундан ориқ, қорачадан келган, мўйна телпагини бостириб кийиб олган киши тушди.

— Бу бригадиримиз — Эрдон Қўзимуродов. Утган йили шу ер бор-йўғи 30 центнердан пахта берганди. Эрдон элликдан олди. Меҳнати эвазига енгил автомашина билан мукофотланди. Ғалат... Қўплар ишонишмайди: «Бир йилда ҳосилдорлик 20 центнерга ҳам ошиши мумкинми», дейишади. Мумкин экан-ку! Исботини ҳаммамиз кўриб турибмиз. Давримиз ўзи шунақа. Яқин-яқингача одамлар космосга ҳам учармиш, деган гапни ақлимизга сиғдирилмасдик. Энди бўлса, оддий нарсаси-дек гўё. Худди шундай, деҳқончиликдаги бундай кескин ўсишлар ҳам дастлаб кўпчиликни ҳайратга солади, кейин гўё шундай бўлиши табиийдек, унга лоқайд қараймиз.

Бригадир салом-аликдан кейин, бир пиёла чойга таклиф қилди. Машинасини чаққон буриб, орқа эшикни очди. Бироқ райком секретари ҳам, раис ҳам баравари-га, яёв борамиз, дейишди.

Тупроғи босилиб, асфальтдек текис бўлиб қолган йўлдан қишлоқ томон кетдик. Йўлнинг ўнг томони йўнғичқазор. Унга мол қўйиб юборишибди. Сигир-у, қўй-эчкилар япроқлари тунги аёздан сарғайиб хазон бўла бошлаган, бор-йўғи бармоқ бўйи ўсишга улгурган йўнғичқани кирт-кирт узиб ейди. Йўлнинг чап томони эса кенг пайкал. Дала ғўзапоя тусини олган. Пайкалнинг қуйисидан универсал ўрмалаб келяпти. Уша томонда яна икки ҳайдов трактори кўзга ташланади. Тракторлар атрофида уч-тўрт киши имирсиб юрибди. Бурқсиган тутун кўтарилади. У намхуш ҳавода секин ёйилиб, ғўзапоя ичида сингиб кетади. Бу ҳаракатни изоҳсиз ҳам тушуниш мумкин эди: колхозда ерни шудгорлаш бошланаётир.

Уша кунн эллик центнерчи хўжаликда кузги шудгор бошланганлиги ҳақида редакцияга шошилиш хабар жўнатдим. Колхоз областда биринчи бўлиб ҳосилдан бўшаган майдонларни ҳайдашга киришган эди. Бу ташаббусни хўжаликдаги энг ёш бригада бошлиғи Эрдон Қўзимуродов бошлаб берганди.

Эрдоннинг таржимаи ҳоли жуда қисқа: ўнинчи синфни тугатган. Ҳарбий хизматни ўтаган. Кейин Тошкент қишлоқ хўжалик институтига ўқишга кирди. 1970 йилда агрономлик дипломини олиб, областга қайтди. Шеробод даштида ташкил этилган «Советобод» совхозда бўлим агрономи бўлиб ишлади. 1971 йилда она қишлоғига келди. Маккажўхоричилиқ бригадасини бошқарди. 1972 йили ўзи талаб қилиб, хўжаликдаги энг қолоқ бригадага ўтди. Уша йилгёқ бригадада ўзгартириш ясалди. Ҳосилдорлик 5 центнерга ошди.

— Бу ютуқлар сирини нимада?— сўраймиз раисдан.

— Кесак орасида ишлашда!— дейди раис. Бу жавоб бизга ғалатиноқ туюлади. У буни сезгач, фикрини кенгроқ тушунтирмоқчи бўлади. Одатдагидек салмоқ билан сўзлай бошлайди.— Биласизми, ер, бу, бизга қилинган бебаҳо инъом. Табиат тортиғи бу. Бу инъомдан ҳар ким ҳар хил фойдаланади. Бир мисол. 7-бригадамиз олдинги йили гектаридан 29 центнердан ҳосил олганди, 1973 йилда эса 52 центнердан пахта йиғиб олинди. Хўш, бу ютуқнинг сирини қаерда? Мен сизга айтсам, кесак орасида ишлашда! Хоҳласангиз, яна далил келтиришим мумкин. Масалан...

Универсал пайкал бошига чиқиб келди. Раис унга яқинроқ борди-да, тўхтатинг, деб ишора қилди. Универсалчи рулдан тушиб раис сарин юрди.

— Ҳорманг, Қаршини ака,— деди раис универсалчи билан садом-алик қиларкан.— Қачон тамомламоқчисизлар?

— Билмадим... Икки-уч кунга борса керагов...,— чала-ярим гапирди Қарши Назаров. Кейин бир оз тор-

тиниbroқ деди.— Раис, қирқ йилдан бери тракторчиман. Рост, манави қўлларим темир-терсак ушлайвериb, пўлатдай чиниққан. Узим ҳам трактор ёғини ялаб катта бўлганман. Кеча-кундуз ишла десангиз ҳам ишлайвераман. Лекин ишни тезлаштиришнинг бир йўли бор эди-да. Хўп десангиз, айтардим.

— Айтинг-чи,— қизиқсинди Норқобилов.

— Қаранг, мен ғўзапоя карчовка қиламан. Анави икки трактор ер ҳайдаши керак. Икки тракторга ер очиб улгуришимга кўзим етмайди. Бу — бир. Иккинчиси, уччовимизга бир чойхоначи овора. Биров нон пишириб бериши керак. Яна бир киши овқат тайёрлайди. Хуллас, колхоз уч тракторчига шароит яратаман деб, бошқа уч кишига ҳам ҳақ тўлайди. Хўп, хизмат қилгач, майли, ҳақини ҳам олсин. Лекин қилинган иш тўланган ҳаққа яраша бўлмай қолади-да!

— Хўш, нима қилиш керак? Ҳар йилги тартибимизда,— деди раис.

— Рост, ўтган йилги, ундан аввалги йиллардаги тартибимиз бу. Ҳатто уруш йиллари ҳам шу тартиб бор эди. Қаранг, раис, биз ҳар йили чигит экишни атиги ўн кун ичида тугаллаймиз. Лекин шудгорни-чи? Ноябрда бошлаб, январгача чўзамиз. Сабаб? Тракторлар, ишчи кучи бригадама-бригада тарқатиб юборилаётир. Тракторни бригада ихтиёрига топширгач, у ўзи хоҳлаган пайтда ишлатади. Шудгор сифати, трактор иши устида деярли назорат бўлмайди. Бирон техника бузилиб қолгудай бўлса, ойлаб жойида тураверади. Бундай тарқоқ ҳолда техник хизмат кўрсатиш ҳам қийин. Тошкент, Сирдарё областларида шундай хатоларни тузатиш йўлларини ўйлаб топишибди. Бу гапни Гулмирза Ниёзов толиб келди.

— Қайси Гулмирза?

— Узимизнинг қўшнимиз, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Гулмирза-чи. Сирдарёдаги қўриқ ер хўжаликларига ҳайдов техникаси участкаларга бўлиб берилган

эмиш. Бизда ҳам уч участка бор, ҳар бирига 6—7 тадан трактор, шунчадан универсал берилса бўлмайдими? 6—7 трактор бир бригада ерини бир кунда бемалол шудгор қилиб чиқади. Бутун иш марказлашади. Раҳбарларга ҳам, тракторчиларга ҳам осон.

— Яхши, яхши... Қаранг-а, шу ҳақда ҳеч биримиз бош қотирмаган эканмиз-а! Раҳмат сизга, Қарши ака, раҳмат,— раис кекса тракторчининг елкасига қоқди, унинг таклифини кечқуруноқ правлениега маълум қилажагини айтди. Қарши Назаров раиснинг бу сўзларидан қаноатланиб, универсал рулига чиқди-да, газни босди. Қарчовка пичоқлари ғўзапояни бир текис юлиб кета бошлади. Раис ва унга қўшилиб биз ҳам тобора ичкарилаб кетаётган универсал изидан қараб қолдик.

— Ер кучини мана шундай тиниб-тинчимас деҳқонларимиз тажрибаси, орзу-истаги, ўй-интилиши оширяпти-да,— деди у яйраб. Кейин чала-ярим қолган ҳикоясини давом этказди.— Дарвоқе, хаёлдан кўтарилаёзибди... Очил Мелиев билан Алимардон Қобилов бригадаларини олайлик. Иккови ҳам бир хил шароитга эга. Ери, суви бир. Ишчи кучи, техникаси ҳам баравар. Лекин натижа ҳар хил. Нега? Асосий сабаб — шудгорлашда, кесак орасида ишлашда! Очил икки йил қаторасига хатога йўл қўйди. Ҳар йили правление қистови билан пахта майдонларининг атиги ярмини кузда шудгор қилди, қолган ерларни эрта баҳорда ҳайдаб, уруғ ташлайман, деди. Аксига олиб, баҳор серёмғир келди. Етмишинчи йилда ҳам, етмиш биринчи йилда ҳам март апрель ойларида ёмғир кўп бўлди. Кейин кунлар бирданга исиб кетди. Айрим илғор бригадаларимиз экишни тугаллай деб қолганда Очил ерни шудгор қилишга тушди. У жуда шошилиб қолди. Кеча-кундуз далада бўлди. Ахир, вақт кетаётганди-да! Шошди... Суръатга зўр берди. Оқибати нима бўлди денг? Плуглар изида йирик-йирик кесаклар пайдо бўлди, уларнинг баъзилари қучоққа ҳам сىғмасди.

эмасман,— деди Қобилов.— Лекин ўша олимлар ҳам ҳамма жойда, масалан, Шўрчида ҳам, ҳов, Шеробод-у, Термизда ҳам, худди биз айтгандек шудгор қилинсин, дейишмас. Улар умумий йўналишда маслаҳат беришган. Деҳқон уни ўз шароитига қараб қабул қилиши керак. Кейин, рости, ҳар йили бир хил қолипдаги гапни айтишади. Ҳа, бурноғи йили бир фикрни айтишди. Ўзингиз биласиз. Ёўзани юлиш пайтида далага минерал ўғит, гўнг аралашмаси бериш ишини биз анча олдин синаб кўргандик. Шунинг учунми, у ҳам биз учун янгилик бўлмади. Хўш, нима янги гап айтишибди?

— Мен ўйлаб қолдим,— деди Нормурод Норқобилов.— Ҳа... илмий лабораториялар, тажриба участкаларида синовлар чўзиб юборилади. У токи бизга етиб келгунча оламжаҳон вақт ўтади. Лекин, мен сизга айтсам, деҳқон кутиб турмас экан. Баъзан ўйлаб қўяман-да... Олимларимизга ўн ёки йигирма гектар майдон илмий тажрибалар учун етарлимикан? Нега энди, айтайлик, бутун республика пахтазорлари улар учун илмий лаборатория бўлиб хизмат қилмас экан? У областдан бир совхоз, бу областдан бир колхоз... Қам-да. Бу тор лабораториядаги натижаларга асосланиб кенг хулоса чиқариш... Қим билсин? Ҳар ҳолда кишини ўйлантириб қўядиган жумбоқ.

Алимардон Қобилов машинанинг кейинги ўриндиғида турган газетани олиб, «Кузги шудгор қилинг» сарлавҳали маслаҳатни жим ўқиб чиқди. Сўнг газетани буклаб, қўйин чўнтагига солиб қўйди,— дейди раис.

— Яхши маслаҳат,— деди у ниҳоят.— Нимаси яхши, биласизми, раис? Менга «Шудгор — деҳқончиликнинг боши. Эрта шудгор қилган деҳқон ютади», деган сўзлари ёқди. Тўғри маслаҳат. Шудгор — деҳқончиликнинг бисмиллоси. Биз ерни апрелдан буён ишлатяпмиз. Тинимсиз ишлатдик. Мана, энди дам беришимиз керак. Одам қалин кийим-бош билан ҳордиқ чиқаролмагани сингари ер ҳам сирт ағдармаса, эркин нафас ололмайди, семир-

майди. Биз унинг уст-бошини ечиб, қиш уйқусига ётқи-зишимиз керак. Кучга тўлсин, етилсин. Бўлмаса, баҳор-да ер эмас, кесак кўрамиз.

Ушанда Алимардон Қобилов жуда топиб айтганди. У шу гапига амал қилиб, айтганини қаттиқ ушлаб кел-япти. Шу сабабли ҳам Очил Мелиев бригадасидан ҳо-силдорликда устун. Гектар бошига 9—10 центнердан фарқ бор.

Ана, кўрдингизми, кузги шудгорнинг, кесак орасида ишлашнинг хосиятини! Кўплар тушунишмайди. Бундай-лар районда, областда қанча? Эҳ-ҳа... Сиз катта ас-фальт бўйлаб, бу ёғи Тожикистон, у ёғи Туркменистон чегарасигача боринг. Январда, февралнинг бошларида юриб, атрофни кузатинг. Минглаб гектар майдон ҳай-далмаган бўлади. Баъзи майдонларнинг ҳатто гўзапоя-си ҳам юлинмайди. Бу кимга зарар? Деҳқонга-да. Кол-хоз раиси ёки совхоз директори, хуллас, раҳбарнинг боқибегамлиги билан келгуси ҳосил имкониятлари бой берилади. Биргина шу, шудгорни вақтида ўтказмаган-лигимиз оқибатида, тонналаб пахтани ердан ололмай-миз. Техника бўлса, маблағ етарли, Механизатор бор... Шу имкониятлар баъзи ҳамкасбларимни чалғит-япти.

Раиснинг сўзларини тинглаб, беихтиёр бир манзара-ни эслаб қолдим.

Шеробод районида баҳор экиш мавсумига ҳозир-ликнинг аҳволи ўрганилаётганди. Облаstdан борган ва-кил дуппа-дуруст обрўга эга, номи кўпчиликка таниш бўлган совхоз директоридан сўради:

— Неча гектар ерингиз шудгор қилинмаган?

— Жуда оз...

— Хўш, қанча?

— Уч-тўрт бригада. Юқори зонадан. Қор-ёмғир ёғиб, ҳайдашга улгурмадик.

— Гектарини сўраяпман?

— Гектарими... Бирон беш юз...

дефолиация қилинганлиги ҳақида маълумот беришни райондан ҳар куни талаб қилишаверади. Гектарни ҳаводан олиб бўлмайди, дефолиация деганлари ҳамманинг кўзига яққол ташланадиган нарсас. Шунинг учун бу агротехник тадбирни ўтказмасдан бўлмайди. Айрим хўжалик раҳбарлари юқоридан талаб ва назорат кучаявергач, бригада бошлиқларини йиғиб, маслаҳатлашадилар. Шу йиғилишда раис бригадирларга топширади: «Сиз фалон картани, сиз эса фалон гектарлик майдонни машина терими учун ажратасиз!» Бу пайтда механизаторлар техника устахонасидан чиқмайдилар. Яқин кунларда берилажак командага кеча-кундуз тайёргарлик кўрадилар. Команда ҳам берилади. Бироқ, кўп ўтмай механик-ҳайдовчилар қийинчиликларга дуч кела бошлайди. Нега десангиз, майдонлар машина теримига мослаштирилмаганлиги устига машинанинг ўзи ҳам ингичка толали пахтани териш учун у қадар қулай эмас. Бу нав пахтанинг кўсаклари оқ пахтаникига қараганда анча кичик бўлиши билан бирга момиқлари ғўза чаноғига жуда тигиз жойлашган. Шунинг учунми, ҳатто «Ўзбекистон» маркали кенг қаторли машина ҳам ундаги пахтани бир текис сўриб ололмайди. Бир қисм пахта чаноқларда чайналиб, осилиб қолаверади. Эгатга подбор кўп тушади. Шу сабаблими, ипак пахтани машиналар ёрдамида териш кенг тус олиб кетмаётир. Бу эса механизаторларнинг орзу-ҳаваси, ният ва режаларини пучга чиқариб қўймоқда. Жданов номли колхоз раиси марҳум Абулфайз Тўраев катта-катта давраларда ярим ҳазил, ярим чин қилиб: «Кулинг ўргилсин» «Ўзбекистон»ни ўйлаб чиқарган инженерларга бир энлик хат ёзмоқчиман. Нега улар биз ҳақимизда ўйлашмаётми? Ахир, областимиздаги пахтанинг қарийб ярми ингичка толали-ку. Бу нав кейинги йилларда республиканинг бошқа областларида — ҳатто Фарғона, Андижон, Наманган далаларида ҳам етиштирила бошланди. Ҳа, ипак пахта терадиган машиналар ихтиро қилса ар-

зийди», деб юарди. Балки бундай хат ёзиш ниятида юрганлар кўпдир, ҳар ҳолда бу деҳқон орзуси, истаги эди. Ихтирочиларимиз, олимларимиз уларнинг истакларини рўёбга чиқариш ҳақида ўйлаб кўраётирлар. Аммо бу хайрли иш тезлашса, фойдадан ҳоли бўлмасди.

Бош инженер ниманидир эслагандек бир зум жим қолди. Сўнг қошларини учириб олди-да, яна сўзида давом этди:

— Бундан бир неча йил олдин турсунойчи қизларимиз кўп эди. Ҳар хўжаликдан уч-тўрт нафар топиларди. Қарийб, ўн йил улар тақдири билан ҳеч ким қизиқмади. Қизлар ҳар ёққа тарқаб кетишди. Кўплари касбини ўзгартирди. Орадан кўп йиллар ўтгач, мана энди, яна механизаторлар рўйхатида хотин-қизларимиз исм-фамилиясини учратиш мумкин. Унингчини тамомлаган бир забардаст йигитни ўтган қишда «Сени механизаторлар тайёрлаш курсига юборайлик», дедим. У «хўп, бораман. Аммо кейин қаерда ишлайман. Шу колхоздами?»— деди. Мен: «Қолхоз юборгач, колхозга қайтасанда, укавой», дедим. У эса, ўйламай-нетмай: «Ундай бўлса, инженер ака, сиз айтган курсга бормайман. Гагарин райони марказида курс очишибди. Ана ўшанга бораман», деди. «Нега, барибир эмасми, сенга?»— дедим. У бўлса, лабини чўччайтириб, қовоғини уйди: «Хўш, бу ерда ишлаб нима обрў оламан. Чўлда бир йил куч тўкиб ишласанг, довруғинг дoston бўлади. Бизларнинг ҳам ақлимиз етади, акажон. Меҳнатингга яраша мақтов ҳам бўлиши керак-да. Мақтов куч беради, тезроқ юришга ундайди, ўқитувчи ёзма ишни баҳолаган сингари у ҳам меҳнатга бериладиган баҳо-да». Шундан кейин миямга бир фикр пақ этиб урилди. Ҳамма гап тонналарда! Тонналар ҳамма нарсани ҳал қилиб юборяпти. Ахир, қаҳрмонни ҳам, Ленин орденлини ҳам, Олий Совет депутатини ҳам ўша 500—600 тонна тераётган механизаторлар ўртасидан топиш мумкин. Марҳамат, бизнинг далаларда бўлиб, бизнинг «зангори» кема ка-

питанларимиз билан бир сафда туриб ишласинлар қани! Ахир, Шоймардон Қудратов ҳам, Отамурод Худойназаров, Жиянқул Рустамов ҳам ипак пахтани машинада териб кўрганлар. Айтишсин улар, ипак пахтадан бир мавсумда 250 тоннадан ошириб териш мумкинми? Ҳа, ишонаман, йўқ, дейишади.

— Хўш, мана, сиз айтинг, ҳолис одамсиз,— деди бош инженер менга.— Тонналар мақтов учун ўлчов бўла оладими?— яна ўзи давом этди.— Эҳтимол бу ўлчовдир. Лекин, ҳалол, зарбдор меҳнатни улуғлаганда, энг аввало, пахта нави, сўнг тонна ҳисобга олинса. Бу — бир. Иккинчиси, яратилган шароит, машинанинг эскиянчилиги, унинг ишлаш қувватига ҳам қаралса. Шундай қилмаса, четдан қараганда, бизнинг механизаторларимиз машинани бошқаришни эпложмаётгандай бўлиб қолишяпти. Анчадан бери миямда ғувуллаб айланиб, тинчлик бермай юрган бу сўзларни кимгадир айтаман деб юргандим. Мана, мулла ака, сизга ёрилдим...

Тошмаҳамат Эрдоновнинг шу сўзларини бир гал Жиянқул Рустамовга айтдим. «Ипак пахта усталарининг арз-доди бу!»— дедим унга.

— Менга қолса, тўғри гап,— деди Жиянқул Рустамов.— Бизнинг тонналаримиз ипак пахта усталари меҳнатини тоғдек тўсиб турибди. Орадан шу тоғни олиб ташлаш керакка ўхшайди. Шундай қилмаса, ипак пахтага меҳр камайиб кетиши аниқ. Ҳозир ҳам, қўйиб беришса, ҳамма оқ пахта экарди. Раҳбарларнинг қистови билан совхозимизда 50—60 гектар ерда ипак пахта етиштирилди. Бинойидек ҳосил олинди. Пахтаси машинада терилди. Икки механизатор 80 тоннадан пахта йиғди. Лекин, афсуски, ҳеч ким уларнинг елкасига қоқиб, миннатдорчилик билдирмади. Шу механизаторлар, энди отам келиб, бўтам, деса ҳам ипак пахта пайкалини ораламаймиз, дейишяпти. Нега дейсизми? Эътибор бўлмади. Чунки тоннаси оз-да. Мен 500 тонна тердим. Улар эса 80 тоннадан. Хўш, ўзингиз айтинг, сиздан

қайси бирини мақтаб ёзасиз, деб сўрагудек бўлишса, нима дердингиз? Албатта, Жиянқулни мақтайман, дердингиз, шундайми? Ҳа, балли. Сиз мени мақтаб, қаноатлантираверасиз, областдан келган вакиллар ҳам раҳматни менга айтишади. Радио мени мақтайди. Аммо айни пайтда мен билан ёнма-ён, анави ипак пахта пайкалида ишлаётган йигит-қизларнинг кўнгли тобора чўкаверади. Рост, оқ пахтани энди биров «машинада эмас, қўлда теринг», деса ҳам деҳқон машинада териб олади. Бу бизнинг онгимизга, қонимизга сингиб кетди. Лекин ипак пахтага қолганда... ҳали оммалашган эмас, деҳқон ипак пахтани машинада теришга ҳали кўникканича йўқ. Мана, нима учун ҳалиги инженер дод-вой қилган. У узоқни кўриб турибди. У ташвишланаётир. У ипак пахта пайкаллари узра машиналар сузишини хоҳлайди: шунинг учун ҳам механизаторга меҳр керак, эътибор зарур деб аюҳаннос соляпти!

Жиянқул Рустамов офтобда ранги ўчиб қолган дўпписини қўлига олиб, кафтига бир-икки урди-да, чангдан тозалагач, яна кийиб олди. Мен совиб қолган чойдан хўплаб қўйин дафтарнинг янги саҳифасини очдим.

— Ипак пахтани машиналаштиришда-ку оламжаҳон жумбоқлар кўндаланг турибди. Лекин, умуман машина теримини ташкил қилишда ҳали қанчадан-қанча камчиликларимиз бор,— дедим унинг сал ўйлаб олишига имкон берган бўлиб ва шерободлик ҳамкасбларимиздан бири билан бўлган суҳбатни ҳикоя қила бошладим.

...Қосим Раҳимов номли совхозда 1974 йилда йиғим-терим шов-шуви жуда эрта бошланди. Август ойидан колхоз раислари, совхоз директорлари бу хўжаликка таклиф қилинди. Улар иштирокида дефолиацияни қандай ўтказиш ҳақида семинар бўлди. Совхозда дефолиацияга киришилди. Республикада биринчи бўлиб машина теримга тушди. Бригадалар, бўлимлар давлат планларини бажара бошладилар. Аммо, сал ўтмай, совхозда

суръат пасая бошлади. Ундан анча кейин ғўза баргини тўктирганлар эса ўзиб кетаверди. Кўплар тушунмай қолишди. Совхозга нима бўлди, нега суръат пасайиб қолди? Қаранг-а, теримни биринчи бошлаб, ҳамма-ни лол қолдирган совхоз планни ноябрга бориб аранг уддалади.

Хўжаликда йиғим-теримнинг бу қадар чўзилиб кетишини ҳар ким ўзича баҳолади. Бировлар совхозда ғўза барги эрта тўктирилди, шунинг натижасида бир қисм кўсаклар ривожлана олмади, қуёш нурини эса олмай қолди, дейишади. Бошқалар эса ишчи кучи бўлиб юборилди, машиналар иши тўғри ташкил қилинмади, дейишади.

Жиянкул Рустамов чиройи очилиб, гапира кетди:

— Дўппини ерга қўйиб, ўйлаб қаралса, ҳар икки фикр ҳам тўғрига ўхшайди. Нега десангиз, кўплар биринчи деган сўзни жуда ёқтиришади. Оқибатда, шу, биринчилик уни чалиб йиқитади. Биринчи бўлишнинг ҳам вақти-соати бор-да. Кучни тарқатиб юборишга келсак... Бизда бир яхши тартиб бор. Терим олдидан техника кўриги ўтказилади. Бу — катта имтиҳон. Бутун куз-у қишда қилинган ишга баҳо берилади, механизатор меҳнати ўлчанади. Шундан кейин токи йиғим-терим ишлари бошлагунга қадар жим юрамиз. Қўнглимиз тўқ-да, техника тахт. Бир кун команда берилади. Биз, «зангори кема» капитанлари моторларни гуруллатиб ишлатиб, дала сари йўл оламиз. Теримнинг дастлабки соатлари ўтаётир. Бункер тўлди, тележка пахта пунктига жўнаб кетди. Бункер ҳадемай яна тўлади. Тележка қани? Тележка йўқ. Механизатор кутиб туришга мажбур. Хўп, пахта тележкага ағдарилди ҳам дейлик. Аммо машина ярим соат тўхтаб қолди-ку. Шу камчиликка барҳам бериши мумкинми? «Албатта-да», дейди ҳар ким ҳам. Хўш, қандай қилса механизатор тележка кутмайди? Машиналар группа усулида ишлаши керак. Кўпдан бери шу гап бор. Лекин тонналар изидан қувиш

шу тартибга путур етказяпти. Тўрт-беш машина бир картада ишласа, механизатор кунига 15—20 тоннадан теролмаслиги аниқ. Сиз бир теримчини чаман очилган картага ўтказиб қўйинг, бошқаларга ҳам шундай пайкал беринг. Қайси бири кўп теради? Албатта, якка тергани-да, шундайми? Мана шундай якка теришлар кўпайиб кетяпти! Бу машиналарга техник хизмат кўрсатишни қийинлаштираётир. Терим ҳаражатини ошириб юбормоқда. Мана, қаранг, биз тонналар изидан қувмасак, шундай қилишимиз мумкин: хўжаликдаги жами терим машиналарини уч ёки тўрт гурппага бўлсак. Иш сменали ташкил қилинса, худди заводдаги сингари. Машина «меники, сеники» қилинмаса. Сменанг тугадими, марҳамат қилиб, дамингни ол. Навбат соати етгач, яна рулга ўтиришинг керак. Ана унда тартиб бўларди! Ҳеч ким тонна изидан қувмасди. Ҳамма бир ният, бир мақсад — ҳосилни ерга тўкмай-сочмай йиғиб давлатга топшириши ўй-нияти билан меҳнат қиларди. Шунда машиналаримиз икки-уч кун бузилиб ҳам қолмасди. Ҳозир қандай? Машинанг бузилдими, то созламагунингча пахта термайсан. Техник хизмат кўрсатиш марказлашса, ҳалигидай «меники, сеники» бўлмаса-чи? Машина бузилдими, узоқ муддат ремонтга туриши керакми, механизатор бошқа машинада ишлайвериши мумкин. Машинани созлаш эса ремонтчиларнинг иши. Мана бу — бир масала.

— Яна бир гап,— сўзида давом этди Жиянқул,— Шпинделларни ювиш, рости, жонга тегади. Айниқса биринчи терим пайтида. Ҳар эгатнинг бошига чиқиб қайтгач, шпиндель ювишинг керак. Уни ювиб, тозалаб ҳайдавериш имкони бўлса-ку майли эди-я! Беш-ўн минут роса айлантириб, обдон қуритишинг ҳам керак. Бўлмаса, пахта толасини чайнаб ташлайди. Ҳар куни қарийиб уч-тўрт соат вақтингиз шпиндель ювишга кетади. Шунча вақтда қанча пахта териш мумкин? Агар биринчи терим бўлса-ку, бемалол, уч-тўрт юз кило терасиз. Иккинчи

терим бўлса шунинг ярмича. Биз баъзан ҳамкасблар тўпланиб қолганимизда: «Ўзбекистон» машинаси ҳар томонлама мукамал-ку, бир аммоси бор. Шу, бункерга пахтани тигизлайдиган ва шпинделни тозалайдиган мосламаси йўқ-да», деб қўямиз. Эҳтимол, олимлар бу муаммони ҳал қилишар. Лекин бунга қадар ўзимиз ҳам машиналарни бетўхтов ишлашиш йўлини топишимиз керак-да, нима дейсиз? Бу йўл аслида-ку топилган-а! Биз бир гал тажриба қилиб ҳам кўрдик. Далага тўртта машина олиб келинди. Уларда тўрт механик-ҳайдовчи бир смена ишлади. Қандай қилиб? Биз қайси машина шпиндели ювиладиган бўлса, карта четида қолдириб, шпиндели тозаланган машинага ўтирдик. Шундай қилиб, навбатма-навбат машина шпиндели тозаланиб ишлатилаверди. Тўрт машинага бир киши хизмат қилиб улгурди. Шунга қадар эса бу машиналарнинг ҳар бирига бир киши хизмат қиларди. Биз уларни ёрдамчи механик-ҳайдовчи деймиз.

Тонналар... Улар кўпаяверсин. Аммо техника самардорлигини ошириш, деҳқончилик маданиятини яхшилаш йўлида хизмат қиладиган янгиликлар ҳам ишлаб чиқаришга дадил жорий этилаверса. Бу бизнинг, ҳам-мамизнинг истагимиз.

ЧҶПОН ТАЪФИ

Чўпон нимани истайди?

— Хўш, Михаил, чўпон бўласанми?

Бола орқага тисарилади.

— Мен учувчи бўламан...

— Ана, кўрдингми! Ҳали она сути оғзидан кетмаган бўлса ҳам, қаймоқ қайси томонда-ю, сут қайси томондалигини дарров пайқаб олибди, зумраша!

Олесь Гончарнинг «Ҳаёт навоси» асари қаҳрамони

кекса қўйчивон Горпишченкони бу муаммони тез-тез ўйлаб кўришга мажбур қилади. Бир гал у ҳамкасби Корней билан шу мавзуда суҳбатлашиб қолди. Улар албатта Михаил тарафида эдилар. Чунки Михаил ойга учишни орзу қиларди. Аммо баъзан жанубий Украина чўлларини қадамлаб кезиб чиққан бу отахон чорвадорлар ўз касблари, ўз бахтлари фазога парвоз қилаётганлар бахтидан, борингки, касбидан кам эмаслигини Михаилга ўхшаган «зумраша»ларнинг қулоғига қуйиб қўйишни ҳам истаб қолардилар.

«Чўпон таёғи ерда қолмасмикан?» Бу савол уларнинг ташвишига ташвиш қўшарди, холос.

Шу ҳақда донгдор чўпон Раҳмон Бобохоновга ҳикоя қилиб бергандим, у чертса қон томгудек қип-қизил юзини силаб, қоп-қора соқолини бармоқлари билан тараганча, маъноли жилмайиб қўйди. Кейин у ёрдамчи чўпонга: «Сурувни қир ортига ўтказавер, мен ҳам етиб бораман», деди ва босиқ оҳангда сўз бошлади:

— Худо ҳаққи, яхши гап. Йигирма олти йилдан бери чўпон таёғи қўлимда. Тунда бошимда бўлса, кундузи елкамда. Ажралгим йўқ. Лекин шу денг, бир-икки йил бўлиб қолди, ҳалиги, сиз айтган чўпонлар сингари, таёғим тақдирини ўйлаб-ўйлаб қўяман. Ўйлашга мажбур қилаётган сабаблар ҳам бор, албатта.

Шулардан бири ўтган баҳорда бўлганди. Ушанда Нурқул акангникига меҳмон бўлиб боргандим. Гагаринлик Йўлдошев-да. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони. Танийсиз у кишини. Шу денг, икковимиз ҳар йили беллашиб қўямиз. Енгиш йўқ. Гирма-гир боряпмиз. Ушанда анча яйраб ўтирган экан. Бу хурсандчиликнинг боисини суриштирдим. Нурқул ака кўзларимга синовчан боқди-да: «200 дан бўлди»,— деди. Мен кулдим. «Бизники ҳам»— дедим. Қайта қучоқлашдик. Нурқул ака елкамга қоқди: «Кам бўлма, чўпон ули!»

Шундан кейин гап қўзиларни сурувдан ажратиб бо-

қиш ҳақида кетди. Нурқул ака жиддийлашгандек бўлди. Чинни пиёладаги чойдан босиб бир хўплади-да; «Одам йўқ! Бошлиқларга учрашсам, тўрт-беш кун болаларингиз қараб туришсин. Бирон кишининг кўнглига қўл солиб кўрармиз, дейишди. Шундай, укам, Раҳмонбой. Ҳар йили сурувдан сурув чиқаряпмиз-у, ўзимизга ўзимиз ташвиш орттираяпмизми, дейман. Ёшларни кўряпсиз, ўрни тугатмаёқ, қайсидир шаҳарга бориш ниятида ҳужжат ҳозирлашга тушишади. Ота-оналаридан сўрамайдилар ҳам. Ахир, улар ўқишга борамиз дейишса, ким ҳам тўсиқ бўлиб турарди. Улар бўлса, буни яхши билишади. Шунинг учун маслаҳат ҳам солиб туришмайди»,— деди.

Нурқул аканинг сўзларини чамалаб, ўйлаб кўрдим. Кекса чўпон жуда тагдан олиб, узоқни кўзлаб айтганлигига уйга боргач, янада қаноат ҳосил қилдим. Кечкурун болалар мактабдан қайтгач, пайт пойлаб, тўғичимиз Муҳаммадий кўнглига қўл солиб кўрдим: «Ўғлим, Алиёрни чўпон бўпти дейишадими? Эшматнинг ўғли Алиёрни-да. Омонга ёрдамчи эмиш»,— дедим. Бу гапим Муҳаммадийни заррача ҳам ўйлантирмади. Аксинча: «Бўлса бўлаверсин-да. Унинг ўрнига мен бўлганимда бошқача йўл тутардим», деди. Ўқитувчилардан суриштириб билсам, инженер бўламан деярмиш. Ичинимдан қувониб қўйдим. Ахир, фарзандинг инженер бўлса ёмонми?

Ўзимча шундай қувониб қўяманку-я, аммо ота мерос таёғимни тўққиз фарзандимнинг қайси бири оларкин, деб ҳам ўйлайман. Ҳеч биридан, ҳатто кўзилар ўртасида соатлаб юриб, уларни эркалайдиган Холбойдан ҳам, кенжатоимиз Алимардондан ҳам чўпон чиқадиганга ўхшамайди.

Отадан етти ёшимда қолгандим. Отамга чўпонлик таёғини бобом мерос қолдирган эканлар. Бу таёқ отамдан менга қолган. Қўлимдаги таёқни ардоқлайман, силлиқ сиртидан ўпаман. Чўпон бўлганим учун сира ўқсин-

ган эмасман. Нега десангиз, шу чўпонлигим туфайли ҳам элга танилдим. Партия-ҳукуматимиз пешонамизни силаётирлар. Кўкрагимда иккита Ленин ордени, «Хўрмат белгиси» ордени, Виставка медаллари, яна аллақанча мукофотлар... Остимда от ўрнига «Москвич» машинаси, уйимда телевизор, холодильник... Бир кишини қадрлаш бўлса шунча бўлади-да. Ёшларни тушунмайсан, киши. Таёқ узатсанг, қўлига муз тутгандай сесканиб тушишади. Шундай ҳолларни кўриб, тўғриси, кўнглинг ранжийди, киши.

Мана, ҳалиги Алиёр деганимиз. Акаси Омон Қултоев анча вақт чўлиқсиз юрди. Ёрдамчисиз сурувни боқишдан машаққатли иш йўқ. Яйраб ўтириш у ёқда турсин, ҳатто дурустроқ нонушта қилишга ҳам вақти бўлмайди чўпоннинг. Омон бир амаллаб укасини чўлиқ бўлишга кўндирганди. Сал бирга юрди. Буни қарангки, бир кун акасига ҳам айтмай, сурувни ташлаб кетиб қопти. Орадан беш-олти кун ўтгач, суриштириб билишса, «Хазорбоғ»даги механизация мактабига ўқишга кирибди. Икки ой бўлди, ўша ёқда. «Механизатор бўлман, Шоймардон акадай, Абдусаттордай пахта териш машинаси ҳайдайман», депти. Омон нима ҳам дерди. «Майли, билганингдан қолма, укавой»,— деб қайтаверибди.

Еки яна бир мисол. Совхоз марказидаги каттакон магазиннинг мудирини Исмоил Тошбоевни олинг. Шу йнгит ҳам ҳарбий хизматга кетгунига қадар чўпон эди. Дуппа-дуруст чўпон эди. Бир-икки марта мукофот ҳам олганди. Армиядан қайтди-ю, чўпонликни «пуф сассиқ», деди. Бундай мисоллар кўп. Баъзан «Нега кўплар чўпонликдан бундай безияпти? Чўпонлик шунча оғир ишми?» деб ҳам қўяман. Бу саволларга жавоб топиш учун бош қотираман. Хўш, нима сабаб?

Раҳмон аканинг бу саволи мени бундан 10—15 йил олдинги бир воқеани эслашга мажбур қилди. Ушанда отам Термиз районидаги «Қизил юлдуз» колхозини ферма-

сига мудирлик қиларди. Ферма коллективи эрта баҳор-даёқ ерга уруғ тушиши билан Бешқўтон даштларига чиқиб кетарди. Шу кетганча улар декабрь ойининг бошларида, яъни пахта, ғалла ва бошқа экинлар йиғиб олингач, қишлоққа қайтардилар. Биз, чорвадорларнинг болалари эса бирон оғайнимизникида қолишдан бўлак иложимиз йўқ эди. Чунки яйловда мактаб ҳам, ўқитувчи ҳам бўлмасди.

Орадан кўп йиллар ўтгач, шу колхозда каттагина бир даврада чўпонлар шароити ҳақида гап очилиб қолди. Бунга бир чўпоннинг қишлоқда қолган болаларини кўриш учун келганлиги сабаб бўлганди. Шунда ҳалиги чўпон ўтирганларга алам билан: «Сизларга мазза, уйингиз шу ерда, бола-чақангиз шу ерда. Бизга ўхшаб қаландар-у, бедаво эмассизлар»,— деди. Колхоз активларидан бири унга: «Бир эмас, икки машинани чорвага деб ажратиб қўйибмиз. Қелиб-келиб кетаверингларда»,— деди. Чўпон унинг бу сўзларини эшитмагандек, чойдан босиб-босиб ҳўплади-да, пиёлани дастурхон устига дўқ этказиб қўйди ва «қўйсангиз-чи бундай гапларни!» дегандек секин қўл силтади.

Дўппини ерга қўйиб дурустроқ ўйлаб кўрилса, ўша чўпон ҳақ бўлиб чиқишига ҳеч ким шубҳа қилмайди. Ростдан ҳам, колхоз ва совхозларимизнинг ўн минглаб қўй-қўзилари қишлоқдан 100—150 километр узоқда боқилади. Масалан, Термиз ёки Жарқўрғон районлари хўжаликларини олинг. Уларнинг чорваси Хатиробод, Қизириқ даштлари, Бойсунтоғ, Кўҳитанг тоғлари, ҳатто Хомкон, Оқтош адирлари, Қашқадарёнинг Деҳқонобод районидаги кенг Яйловларга қадар етиб борган.

Ёки бошқа мисол. Шўрчи районидаги «Ўзбекистон» совхозида 45 сурув бор. 150 та чўпон ишляпти. Ҳар йили совхоз чорвасига уч-тўрт отар қўй қўшиляпти. Масалан, 1974 йилда сурувлар сони тўрттага кўпайди. Рост, чўпон топиш анча машаққат бўлди. Буни совхоз директори Ғафур Ҳафизов ҳам тан олади.

Шуни ҳам айтиш керакки, бу совхозда чўпонлар учун ғамхўрлик манман деган хўжаликдагидан ортиқ бўлса ортиқдир, аммо кам эмас. Чорва қишлоқ жойида чўпон-чўлиқлар учун замонавий уй қурилган. Бир эмас, бир нечта. Мусобақа ғолиблари ўз вақтида рағбатлантириб бориляпти. Чўпон, бир вақтлар бўлгани сингари қор-қировли кунларда молларни қандай боқишни ўйлаб ҳам турмайди. Ем-хашак етарли. «Шундай бўлса-да, чўпон бўламан деб, ўртага отилиб чиқадиغانлар кам,— дейди директор.— Иссиқ жойдан чиқишни ишташмайди шекилли. Ахир, ҳамма сурувимиз баҳор ва қишда Ййириқ тоғи этакларида бўлса, куз ва ёзда Олачопон қирларида боқилади-да! Бундай ҳолда чўпон нима иш қилиши керак? Оила аъзоларини қишлоқда қолдириб, ўзи сурув изидан кетиши керак, холос. Чўпон яйловда қанчалик яхши шароит яратилмасин, айтайлик, улар учун транспорт ажратиш, кўчма кино хизмати кўрсатиш ва бошқа кундалик турмуш учун зарур бўлган маиший нарсаларни муҳайё қилишга ҳаракат қилинмасин, барибир, унинг хаёли қишлоғида бўлади. Ҳар лаҳзада у ўз қишлоғини, фарзандларини қўмсаб туради. Бу эса эрта-ми-индинми чўпонлик таёғини мудир олдига қўйишга мажбур қилади.

Хўш, қандай қилса, чўпон оиласи билан қишин-ёзин бирга бўлиши мумкин? Бу масалани ҳал қилиш бугунги кунда жиддий ўйлантириб қўядиган муаммо эмас, албатта. Қарийб 60—70 процент хўжаликлар чорва қишлови жойларида, яйловларда чўпонлар учун уй-жой бинолари қуришган. У биноларга электр чироғи ўтказиш, оилаларни газ билан таъминлаш ҳам қийин эмас. Аммо чўпон ўз болаларини — ўқувчиларни у жойга олиб бора олмайди. Нега? Чунки яйловда мактаб йўқ, ўқитувчи йўқ. Бир зоотехник дўстим: «Бир неча хўжалик чорваси боқиладиган яйловларда комплекс синфлар очиш мумкин»,— деганди. Дарҳақиқат, тўғри фикрга ўхшайди. Ахир, ўқитувчи кадрлар етарли бўлгач, бун-

дай синфлар ташкил этилса, маорифчиларимиз чўпонларимиз учун ажойиб ғамхўрлик қилган бўлардилар.

Аммо бунинг учун бошқа бир масалани ҳам ҳал қилиш лозим. Маълумки, ҳар бир хўжалик чорва биносини ўзига қулай бўлган, қисқаси, хоҳлаган жойдан қурган. Бу қурилишлар учун лойиҳалаш ходимлари аралашган эмас. Улар буюртмачига бино лойиҳасини топширган холос. Жойни эса раҳбарларнинг ўзлари танлашган. Шундай қилиб, бир хўжаликнинг қурган уйлари иккинчисидан 10—12 километр узоқда жойлашган. Маорифчилар ишини қулайлаштириш учун эса чорвадорлар қишлоқчалари зарур. Бундай қишлоқчаларнинг барпо этилиши чорвачиликка механизацияни жорий этиш учун ҳам анча қулай бўларди. Энг муҳими, ҳозир ҳар бир хўжаликда мавжуд бўлган мотористлик, трактористлик, шофёрлик сингари вазифалар анча қисқариши мумкин. Ахир, айтайлик, беш хўжаликнинг чорвадорлари яшаётган қишлоққа беш шофёр ёки беш мотористнинг зарурати бўлмасди-да.

Чўпон таёғи муаммосининг бошқа бир томони ҳақида ҳам тўхталайлик. Очиқ-ошкора айтиш керакки, айрим кишилар: «Мактабда ўқишни ёки бошқа бирон ишни эпловмаганлар чўпон бўладилар», дейишади. Бу билан улар ниҳоятда юзаки мулоҳаза юритадилар. Аксинча, чўпонлик — жуда уддабуронликни, жасоратни талаб қиладиган касбдир. Бирон-бир деҳқон чўпон сингари бутун йил бўйи югуриб-елолмайди. Чўпон учун йилнинг тўрт фасли ҳам масъулиятли палла ҳисобланади. Бироқ шундай фахрли ва масъулиятли касбга фақат шогирдлар тайёрлаш йўли билан кадрлар етиштирилмоқда.

Бу ўринда шундай савол туғилади: турли курсларда ўқитиш йўли билан чўпон кадрлар тайёрлаш мумкин эмасмикин? Ахир, бизда тракторчи ўқийди, сувчи, сеялқачи, ғўзани озиқлантирувчи, бегона ўтларга қарши курашувчилар, қайта тайёрловдан ўтадилар, ойлнк курсларда ўқийдилар. Чўпон-чи? Борди-ю, юқоридан назо-

рат кучлироқ бўлган тақдирда, қўзилатиш мавсуми ара-
фасида чўпонга бирон чорва мутахассиси бир-икки
соатлик консультация бериши мумкин, холос. Бошқа
пайтда чўпон ўз тажрибасига суяниб иш тутаверади.
Айрим ёш чўпонлар эса зооветеринария билимидан мут-
лақо хабарсиз бўлганликлари сабабли, молларни қан-
дай парваришлаш сирларини билмайдилар, фан ютуқ-
ларидан хабарсиз бўладилар. Бундай чўпон, шубҳасиз,
бир неча ҳафта ичида семиз молни ориқлатиб, ҳалокат
ёқасига олиб келиб қўйиши ҳам ҳеч гапмас. Бундай
ёшлар шубҳасиз, ўз касбларидан зерикадилар ва бошқа
«дурустроқ» касб танлаш пайига тушиб қоладилар.

Чўпонлар тайёрлаш курсларида эса бўлажак ёш
чорвадорлар чорвачилик илми бўйича, ҳеч бўлмаганда,
бошланғич маълумотга эга бўлардилар, областимиз,
республика ва иттифоқимиз чорвачилиги ютуқлари би-
лан танишардилар. Бу эса уларда ўз касбига нисбатан
меҳр-муҳаббатни ҳам оширган бўларди. Бундай курс-
ларда чорвачилик фермаларида ишлатиладиган техни-
кадан фойдаланиш йўллари ўргатилса, нур устига аъло
нур бўларди. Чунки хўжаликларимиз фермаларида
кадрлар йўқлигидан юзлаб техника занг босиб ётибди.
Ахир, эндиги чўпон, шубҳасиз, беда орқалашни ёқтир-
майди. Молнинг тагини курашга ҳам хоҳиши йўқ унинг.
Сув ҳам тортгиси келмайди. У бу ишларни механизა-
ция бажарсин, дейди. У шунни истайди.

ЧОРВАДОР ОРЗУСИ

Буни менга район газетаси ходими ҳикоя қилиб бер-
ганди. У илғор сут-товар фермаси ишчиларининг таж-
рибаларини ўрганиш ниятида эди. Мухбир ўша ўртада
юрган бир чорвадорга шундай савол билан мурожаат
қилади:

— Сиз чорва индустрияси деганда нимани тушуна-
сиз?

— Менми?... Хўш... ҳалиги комплекс дейишади-ку, чорва биноси...,— у қўллари билан ҳавода доира ясайди ва пешонасига бостириб кийиб олган телпаги остидаги юзлари қизариб кетади.

Мухбир иккинчи чорвадорга ҳам шу саволни беради.

— Индустриями... Ишлаб чиқариш маданиятининг энг юксак даражага кўтариш, маҳсулотни кўпайтириш... шу-да,— унинг пешонаси тиришади, ажинлари қалинлашади.

— Умуман, гапингиз тўғрику-я, лекин оддийроқ қилиб, мана шу совхоз фермаси мисолида айтолмайсизми?— сўрайди мухбир.

— Бизнинг ферма мисолидами? Хў-ўп, сут соғиш аппарати бор. Аммо бир ишлатилди-ю, тўхтатиб қўйилди. Ҳа, емишни майдалаб бераяпмиз. Сувни насос ёрдамида тортиб оламиз. Яна нимадй? Шулар холос.

— Раҳмат сизга.

Мухбир учинчи чорвадорга яқинлашади ва унга ҳам ўша олдинги саволни беради. У кўзларини қисиб кулади ва кафтини бир-бирига уради-да, кейин қулочини кенг ёйиб:

— Бу менинг орзуларим!— дейди.— Чорва индустрияси ростдан ҳам менинг орзуларим. Ҳа, мулла ака, манови беда тойи устига ўтиринг, мен сизга орзуларим ҳақида сўзлаб бераман.

У ростдан ҳам сўйлай бошлайди.

— Сиз хаёлан сайр қилинг. Шу бизнинг фермамиз бир айлансин-у, мен ўйлагандай бўлиб қолсин. Йўқ, у бу ерда бўлмасин. Бу ерлар... Қаранг, шалаббо. Ҳов, анави жойда, бедазорда пайдо бўлсин. Оҳ-о, фермага келадиган йўлни қаранг. Шаҳарда ҳам йўқ бунақаси. Кенг, асфальтланган. Икки томонида чинор ва тераклар. Ҳу нарироқда колхоз қишлоғи. У томондан радио карнайи орқали шўх куй таралаётир. Бу куй колхоз боғидан ўтиб, ферма деворларида акс қайтаради. Дарвоқе, колхоз фермаси... Уни ҳам бир обод қишлоқ дейсиз.

Дарахтлар орасидан шиферланган, сирти оппоқ, баҳаво уйлар кўзга ташланиб туради. Ферма территориясига кирасиз. Мудир ва зоотехник сизни қарши олади. Дастлаб бир пиёла кўк чой узатади ва кейин кичик хонага кириб тугмачани босади. Ферманинг бош эшиги ўз-ўзидан очилади. Сиз, энг авало, фермадаги тозалик, саранжом-саришталикни кўриб қойил қоласиз. Ахир, бундан олдин сизу биз хашақлар тўзиб ётган, таппилар тўда бўлиб ётган фермаларни кўравериб, кўзимиз кўникиб қолган-да! Бу ердаги янгилик эса бирданига «мана мен!» дегандек ялт этиб кўзга ташланади-қўяди.

Сиз асфальт йўлак бўйлаб узун чўзилган бинога кирасиз. Бу ерда иш қайноқ. Сут соғиш аппаратлари бир меъёردа ишлаб турибди. Сут ўлчагич асбоблар мили аста-секин кичик рақамларни ортида қолдиради. Сут оқими сира тўхтамайди. Ферма ёнидаги сут-қатиқ, ёғ тайёрлаш комбинати ишчилари ҳам эрталабдан энг шимариб ишга тушганлар. Ферма маҳсулоти шу комбинатда қайта ишланиб, тўғридан-тўғри чакана савдога чиқарилади. Ферма соғувчиларига аввалгидай 20—25 сигир эмас, 100—150 сигир биркитилган. Соғувчи олдингидай сут соғиб, сигирни подавонга қолдириб кетавермайди. Дарвоқе, бу ерда подавон деган сўзни лутфатдан чиқариб ташлашганмиш, унинг ўрнига аллақандай бир сўзни ишлатишади. Бу янги ном подавонга жуда хуш ёқади. Ундан: «Сиз ким бўлиб ишлайсиз?» деб сўрасангиз, жуда эркин, айти пайтда ғурур билан ўша сўзни айтади. Хўш, биз ҳозирча подавон деяверайлик, нима дедингиз? Подавон молларга бериладиган ем-хашакнинг тақсимланишини кўздан кечиради. Озуқа тарқатиш установкиси эса беҳато ишлайди. Охурларга емиш бир хил тушади. У моллар тагини тозаловчи асбобнинг ишлашини назорат қилади. Кўнгилдагидай ишламас, инженер ёки механикни чақиради. Хуллас, фермадаги, айтийлик, беш ёки олти минг соғин сигирга шу подавон якка ўзи емиш улашади, тагини курайди. Ол-

динлари бу иш билан йигирма киши банд бўларди. Энд эса оқ халат кийиб олган, ўрта техник маълумотига эга мутахассис стол ёнидан жилмай ҳамма ишни бажо кел тираверади.

Иккинчи бинода сути сал-пал камайган, «ориқла-ди»га чиққан сигирлар боқилади. Улар оширилган ра-цион билан парваришланади. Бу моллар ҳам ўша пода-вон қўлида. Учинчи бино — бузоқхона. Улар қайси ой-ларда туғилганига қараб группаларга бўлинган. Бир группа иккинчисидан симтўрлар билан ажратилган. Ҳар группага бир киши жавобгар. Бу ерда хотин-қиз-лар ишлашади. Улар бузоқларни парваришлашга уста. Бунинг устига бузоқлар уззу кун кўз-қулоқ бўлишни, юмшоқ қўлни, меҳр-муҳаббатни талаб қилади. Ферма четдан озуқа сотиб олмайди. Ўзида беда уни, ёрма, омухта озуқалар тайёрланади. Ферма қошида бедачи-лик бригадаси бор. Ўзига доимий транспорт биркитил-ган. Радио узели бор. Ўз кассири, ўз бухгалтери бор. Хуллас, бутун бир чорва хўжалиги ташвиши, орзу ния-ти унда жамланган. Нима дедингиз, орзуларим чакки эмас-а!? У мухбирдан жавоб кутади. Мухбир эса унинг оғзига термилганча қотиб қолган эди. У саволини яна қайтаради. Шунда мухбир сергакланади.

— Бу орзулар эмас, ҳаётнинг ўзи,— дейди у ниҳоят.

Ҳикоячи самимий кулади, қўлини мухбирнинг елка-сига қўйиб, қулоғига секин шипшийди:

— Миннатдорман, сиздан, азизим. Орзуларимни ниҳоят бир киши тушунди-я! Ўтган қишда икки-уч чўпон-га шуларни айтсам, роса қаҳ-қаҳ уриб кулишди. Мени, биласизми, сал қолди саҳроига чиқаришларига. Мен айтдим, ҳали саломат бўлсак, кўрамиз, ким саҳроилиги-ни, дедим. Шунда улардан бири бўйинини чўзиб, дўрил-доқ овозда: «Ҳаммаси, ҳалиги, нимаиди, тугмачани бос-санг бажарилаверса, биз нима қиламиз. Чўпон бўлиб қолаверамизми ёки жойни бўшатиб қўйинглар дейиша-дими», деди. Мен, тугмачани босишга сизни ҳам, мени

ҳам ўргатишади, ўқитишади, дедим. Улар баттар шовқин солиб кулишди. «Эй, саҳрон жўрам-эй, унда, демак, икковимиз ҳам, манавилар ҳам ишсиз қоларканмиз-да, шундайми?»— деди ҳалиги дўрилдоқ овоз яна. Нега, айтаяпман-ку, ўқитишади деб, дедим. У бошимга мушт туширадигандек ўшқирди: «Ўттиз йил таёқ кўтарганман, ўқитишади эмиш... Тушингни сувга айт!» Шу-шу, орзуларим ҳақида оғиз очган эмасман. Лекин яқинда ўшалар мени ўртага олиб, ҳов бир замон айтган орзуларингни яна такрорла, жуда тинглагимиз келяпти, дейишди. Мен эса уларга: «Энди қизиги йўқ. Телевизордан кўриб билиб олаверинглар», дедим. Россияга, Болтиқ бўйи республикаларига борсаларинг, ўз кўзларинг билан кўрасизлар, дедим. Э, бориб ҳам нима қиласизлар: ортиқча ташвиш-ку. Эрта-индин ўзимизда ҳам бўлади ўшандақаси, дедим. Нима дейсиз, мулла ака, тўғри айтибманми?

Чорвадорлар энди ўша «саҳрон» орзуларининг тезроқ рўёбга чиқишини истаб қолдилар. Нега? Чорвачиликни индустриал асосда қайта қуришга чўпон нега бу қадар хоҳиш билдираётир? У энди курсларда ўқишга ҳам, «тўрт томони девор» уйда ўтириб, тугмачани бошишга ҳам тайёр. Хўш, нега? Жавоб — жуда оддий:

— Ҳаёт талаби бу!

— Ҳа, ҳаёт чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш маданиятини оширишни талаб қилмоқда. Ишлаб чиқариш маданиятини эса механизациясиз кўтариб бўлмайди. Усиз маҳсулот ҳам кўпаймайди, ҳамма томони экин-тикинлар билан банд бўлган тор яйловда қўй-қўзи, сигир-бузоқни ҳам боқиб бўлмайди. Шу кунги эҳтиёжни, талабни фақат ва фақат чорвачиликни индустриал асосга қўйиш йўли билан қондириш мумкин, холос.

Фақат шуларми? Йўқ албатта. Чорвадорнинг бу қадар шошилаётганида бошқа сабаблар ҳам бор. Охунбобоев номли колхоз фермаси катта йўлга яқин ерда жойлашган. Фермага келиб аҳвол сурштириб туриш колхоз

раҳбарларига ҳам, район мутахассисларига ҳам қулай. Айниқса қор қалин тушган 1972 йилда бу ерда вакиллари истаган пайтда учратиш мумкин эди.

Қишлоқ хўжалик бошқармаси бошлиғи шумшайиб турган сигирларга ачиниш билан боқаркан:

— Жониворлар совуққа чидаш беролмаяпти. Бу-ку хайвон. Қорин оч бўлса, одамга титроқ тушади, тиззаси тоб беролмайди, ерга чўккалайди,— деди у ва теварак-атрофни кўрсатди.— Қаранг, ҳов Қорақиргача, бу ёғи Новшаҳаргача бўм-бўш. Ер кўп. Ҳайронсан, ёз бўйи нима қилишдийкин чорвадорлар? Хўп, катта хўжаликни катта деймиз. Бу колхоз кичик, атиги бир бўлим ерича жойга пахта экади. Чорва моли-ку жуда ҳам кам. Атиги юзта соғин сигир бор.

— Юзтасига ҳам, мингтасига ҳам бир ташвиш қилинади. Уларни йироқроқ фермага бирлаштирса бўлмас-микин?— дедим мен.

— Бўладику-я... Аммо хўжаликда сут ҳам ишлаб чиқарилиши керак-да. Қоида, тартиб шундай.

— Баъзи областларда ихтисослаштириш бошланди.

— Бу тўғри. Ихтисослаштириш бизда ҳам жорий этилаётир. Ана Шерободдаги «СССР 50 йиллиги» совхози шундай хўжалик-ку. Фақат чорва билан шуғулланади. Совхозлардан тўрт-беш ойлик бузоқларни қабул қилиб олинади-да, қочириш ёшигача боқилади. Хуллас, насл яхшиланади. Моллар зотдор бўлиб етишади. Сут, гўшт кўпаяди. Механизация кенг қўлланилади. Демак, иш осонлашади. Маҳсулот таннархи пасаяди. Бизда ундай қилиб бўлмайди. 100—150 бош сигир боқилаётган ферма қошида комбикорма цехи қуриш мумкинми? Ҳисоб-китобни билган, фойда-зарарни бир-биридан ажрата оладиган раҳбар бундай цехни қурмайди, албатта. Чунки у зарардан бошқа нарсани келтирмайди. Кичик фермада емиш тарқатиш, бинони тозалаш асбоб-ускуналарининг ҳам ҳеч зарурати йўқ шекилли. Нега десангиз, бундай фермалар усиз ҳам ўзини оқлолмаётир.

Хўш, айтинг-чи, ўзини ўзи қоплолмаган фермада чўпоннинг ишлагиси келадими? Ахир, у пахтачилик бригадасига келиб, сувчилик қилса ёки пахта терса, фермадагига қараганда анча кўп даромад қилмайдими? Ундан сўнг... Чўпон ҳам, соғувчи ҳам кўраяпти, уларнинг ишини ҳозиргидан кўра анча енгиллатиш имконияти ҳам бор экан. Яхшиси, у иш механизация елкасига юкланган фермага боради-да, бир-икки ой шогирд тушиб, техника сирларини ўрганиб олади. У ерда ҳам бу қолоқ фермадагига нисбатан кўп ойлик олиши мумкин. Тоза-озода фермада ишлашга нима етсин! Ана шундай... Чорвадорнинг кўнглини раис ҳам, мудир ҳам овлолмай қолди. У жуда серзарда. Гапни айлантираверсангиз, таёғини олдингизга қўйиб, жўнаб қолишдан ҳам қайтмайди. Энди уларнинг кўнглини техника тинчителиши мумкин, холос.

Бошқарма бошлиғининг ҳикоясини тинглаб, ўзимча ўйлаб қўйдим. Чиндан ҳам, қўйчивонлик, айниқса чўчқабоқарлиг-у, товуқ фермасида ишлашни истовчилар тобора камайиб борапти. Фермага бирон кишини юбориш учун уч-тўрт киши ёлвориб, илтимос қилишгача боради-я! Одамларга чўчқабоқар, товуқбоқар деган сўзлар совуқ эшитиладиган бўлиб қолдимикин-а? Эҳтимол шундайдир. Мана, гидротехникликни олинг.

Илгарилари ариқ ёқалаб, бригадаларга сув тақсимлаб берувчи кишини мироб дейишарди. Миробликка одатда саводи камроқ, умумий назорат қилиб юрадиган киши танланарди. Ҳозир-чи? Энди уларни гидротехник деб аталадиган бўлди. Бу сўз халқ орасига жуда тез сингди. Гидротехниклар мироблар сингари сувни кўз билан чамаламайдилар, уларнинг қўлида гидрометр бор. Олдин мироблар от миниб юришарди. Гидротехникларга эса хўжалик машина бериб қўйибди. Авваллари ариқлар, сув йўлларини тозалаш, тартибга келтириш бригадалар зиммасида эди. Энди эса бу ишларга гидротехник раҳбарлик қилади.

Жўра Раззоқов узоқ йил колхозга раислик қилди. У кексаргач, правлениега ариза берди, раисликини ёшлардан биронтаси бажарсин, деди. Шунда ундан: «Сизга қандай иш маъқул?» деб сўрашганда, «майли, гидротехник бўла қолай. Ғўзамиз яшнаб турсин», деди. Гидротехникликда Жўра Раззоқов сингари обрўли-эътиборли кишилар ишлаётирлар ҳозир. «Ҳамма гап,— деганди Жўра Раззоқов менга,— касбга мос ном танлашда. Мени ҳали бирон киши мироб деб чақирган эмас. Чунки мен гидротехникман. Мана бу бўлак гап. Жарангдор, кўнгилга яқин».

Бўлди! Чўчқабоқарга ҳам ярашиқли, жарангдор ном топиш вақти-соати келиб етди.

Бир гал шундай воқеа бўлганди. Унингчини битириб, чўчқачилик фермасида ишлаётган А. исмли қизнинг бахт тўйини ёзиш учун борганимизда қиз биздан илтимос қилганди:

— Тўй ҳақида ёзмасаларинг.

— Нега? Жуда ажойиб ўтди-ку. Қанийди, ҳамма тўйлар ҳам шундай ўтса.

— Шундай бўлса ҳам... Ёзиш шарт эмасдир.

Шунда куёв йигит гапга аралашди:

— А. суратчи келгандаёқ менга шипшитганди: «Айтинг, газетага беришмасин», деганди. «Мен, қайтага яхши-ку, хўп деяверинг», дедим. У эса, «ҳозир чўчқабоқарлигимни бир қишлоқ биледи, эртага область билишини хоҳлайсизми», деди жаҳлланиб. Мен эътироз билдирмадим, кейин, биласизми, унга бу ишни оёқ-қўлини боғлагандай қилиб топширишди-я! Эртага раисга ариза кўтариб бормоқчимиз. Олсин чўчқасини. Механизация мактабига кетамиз. Смен қилиб, машинада пахта терамиз. Номи ҳам ўзига ярашиқли: Механизатор!.. «Зангори кема» капитани!..

Мен ҳалиги «сахрои» йигитни эсладим. У ҳақ эди. Унинг орзулари рostaкамига ҳаётнинг ўзи эди.

1974 йил. Август.

Деҳқонобод райони меҳмонхонаси. Биз, сурхондарёлик ўзаро текишириш бригадаси вакилларини мусобақадорларимиз шу ерда кутиб олишди. Биз «Облсовхозтрест» директори муовини Митхат Камолитдинов билан меҳмонхонада қолдик. Бошқа қардошларимиз бригадаларга бўлиниб, турли районларга жўнаб кетишди. Биз район чорвасини кўздан кечириш учун отланмоқчи бўлиб тургандик, икки киши келиб қолди.

Январь Пўлатович уларни дастурхонга таклиф қилди. Январь Иноятон Деҳқонобод район партия комитетининг биринчи секретари. Ёш, сергайрат йигит. Бир неча йил партия ташкилотларида ишлаб, чиниққан ходим.

Меҳмонлар ийманибгина бўш стулларга ўтиришди. Январь Пўлатович уларга иссиқ чой узатди, ноз-неъматлардан олинглар, деб қистади. Шунда улардан бири, тўладан келган, ранги сарикроқ, қовоғи қалин киши стулни ғичирлатиб, томоқ қириб қўйди-да, гап бошлади:

— Январь Пўлатович, ҳозир томоқдан гўшт тугул бир увоқ нон ҳам ўтмай қолди,— деди.

— Нега, партком бова?

Партком дегани Бўтаёр Ашуров эди. Сурхондарё область Гагарин Давлат наслчилилик совхози партия комитети секретари. У деҳқонободликларга яхши таниш. Ҳар йили яйлов сўраб келавериб, уларга «ўз одамидай» бўлиб қолганди. Лекин бу йил деҳқонободлик чорвадорлар «ўз одами»ни ҳам танимай қўйишди. Улар бешолти сурув қўй-эчкини катта умид билан район чегарасига ҳайдаб келишганди, юзингда кўзинг борми демай, қувиб юборишди. Райком секретарининг ўзи келиб рухсат бермагунча чегарадан ҳатлаб ўтмайсиз, дейишди деҳқонободликлар. Бўтаёр Ашуров эса бош зоотехник

Мирҳолиқ Менглиев билан машинага ўтириб, райком ҳузурига шошилган эдилар.

— Январь Пўлатович, аҳволимиз танг. Сурув чарчаб қолган. Қарийб уч юз километр йўлни босиб келдик. Сурувни яна қайтариб кетадиган бўлсак, йўлда битта қолмай қирилиб битади. Ўтган йили яхши ёрдам қилдингиз, раҳмат! Бу йил ҳам бир олижаноблик қилиб юбормасангиз бўлмайди,— деди партком.

— Шундай қилинг, райком бова,— қўшиб қўйди бош зоотехник.

Райком секретари уларни бамайлихотир тинглади. Кейин тирсагини столга тираб, чап кафти билан тарқоқ сочларини силади. Кители ён чўнтагидан тўрт-беш буклоглик қоғозни олди-да, унга кўз югуртганча, паст овозда деди:

— Шу кунда яйловларимизда олти юз минг чорва моли боқилади. Олти юз минг! Бу ҳисобга чакана моллар, сизнинг областдан келган юз минг бош қўй кирмайди. Ўзи-ку четдан битта ҳам мол олмаймиз, дегандим. Масъул ўртоқлар аралашгач, ноилож хўп дедим. Бунинг устига, сиз ҳам ...Билмадим, нима қилиш керак?

Январь Пўлатовичнинг иккиланиброқ айтган сўнгги сўзлари гагаринликларни бир оз дадиллантириб, умид учқунларини хиёл кучайтирди. Улар ҳеч бўлмаса сурувларнинг бир қисмини қолдириш учун секретарнинг розилигини олиш ниятида эдилар.

— Майли, беш-олти отарга жой беринг,— деди Бўтаёр Ашуров.

— Қаердан берай? Бўш яйлов борми, айтинг, хўп дейман,— деди Январь Пўлатович.

— Оқработ ерлари бор-ку. Ўтган йил ҳам ўша ерда молларимизга сал сўл югурган эди,— зоотехник гапга аралашди.

Секретарнинг қотма юзига қон тепди.

— Оқработ... У ерда йилқичилик фермаси, яна тўрт сурув молимиз боқияпти-ку.

— Утган йил...

— Утган йил, ўтган йил... У йил бошқача эди. Шаройт бор эди. Галла мўл бўлди. Сомон етарли эди. Қир-адирларда хашак ҳам кўп эди. Ахир, ўз аҳволимизни ўзимиз биламиз-да. Бизга ҳаммаси манави кафтимиз-дагидек кўриниб турибди. Ҳали ўзим ич-ичимдан ташвишланиб юрибман. Борди-ю, қиш қаттиқ келса, ҳеч иложимиз йўқ. Яйловлар қуппа-қуруқ. Одамларимизга авваллари даладаги сомонни ташиб олинглар деявериб хунобимиз чиқарди. Бу йил бўлса, ана, далаларни айланиб кўринг, хирмон жойдан бирон қоп сомон топа оласизми? Сурув ҳозирданоқ ориқлай бошлади. Мутахассисларимиз ҳисоблаб кўришди. Яйловдаги табиий хашак ўтган йилгидан эллик-олтмиш процент кам. Сиз чорвадорсиз, яхши биласиз, партком бова, ҳар бир бош қўйга тўрт гектар тўғри келиши керак. Бизда эса акси. Тўрт-беш қўйга бир гектар ер тўғри келяпти. Энди... Хафа бўлмайсиз, ҳеч иложим йўқ.— Январь Пўлатович кулиб қўйди.— Олижаноблик қилаверсам чорванинг уволига қоламан, чўпон қарғишига учрайман.

Райком секретари уларни машинасигача кузатиб қўйди. Ранглари қув оқариб, қайтиб келди. Бошини сарак-сарак қилганча деди:

— Эҳ, жуда ўсал бўлди-да. Хафа бўлиб кетишди. Имконияти бўлсайкан, ҳе, майли, деб юборсанг. Икки оёқни бир этикка тиқиб турибмиз. Ҳамма ташвишда. Кеча бир ферма мудирини келибди: ёки икки-уч гарам емишга ёрдам қилинг, ёки мудирликдан бўшатиб қўйишсин, дейди. Совхозга жўнатиб юбордим. Бу талабни директорга айтинг, дедим. Аслида-ку, суриштириб кўрсангиз, директор талабини қондиролмагач, райкомга келган бўлиб чиқади. Чорвадор ташвишга тушиб қолди. У аҳволни олдиндан сезиб турибди. Шу яйлов можароси ҳам йилдан-йил жиддийлашиб боряпти-да. Чорва

қисилиб қолаётир. Янги ерлар ўзлаштирилгани сарн чорвага жой тор бўлиб қолмоқда.

Январь Пўлатовичнинг шу сўзларини тинглаб, қўзилатиш мавсумида бўлган воқеани бенхтиёр эсладим. Бу ҳақда даврадагиларга ҳикоя қилиб бердим. Ушанда область партия комитети топшириғи билан Жарқўрғон районидаги Ленин номли колхозга вакил бўлиб боргандим. Биз колхознинг ўн сурув қўй-эчкиси, икки қорамолчилик, чўчқачилик, паррандачилик фермалари, бир неча сурув хусусий моли юрган яйловни атиги бир соат ичида айланиб чиқдик. Шунда раис муовини Пўлат Бўриевдан сўрадим:

— Бошқа яйлов ҳам борми?

— Йўқ,— деди у.— Ҳамма мол-ҳолимиз шу ягона яйловда қамалиб қолган. Олдинги йиллари Гагарин номли совхоз территориясидаги беш юз гектар қир-адир ерларда молларимиз юарди. Бу йил совхоз сурувини ўтказмай қўйди. Совхоз ҳатто яйловни бошлаб чегаралаб ҳам олди. Трактор юргизиб, худди давлат чегарасиники сингари ўн метр кенгликда ҳайдаб қўйибди. Яқинлашиб бўлмайдди. Бирон мол чегарани хатлаб ўтди дегунча, тамом, жанжал чиқади. Чорва яйловимизнинг тўрт томони ҳам ёпиқ. «Қизил Октябрь», «Москва» колхозлари ҳам «чегара зонаси» ўтказиб олишди. Биз нима қиламиз, билмадим. План, мажбурият... Чорва ташвиши пахтаникидан ўн ҳисса ошиб тушяпти. Ҳамма бало яйловнинг торлигида.

— Уша муовин ҳақ гапни айтибди,— деди Деҳқон-обод райижроқуми раиси Абдурахмон Худойназаров сочиқни қатлаб стол устига қўяркан.— Пахтакор хўжаликларда чорвачилик ортиқча ташвиш туғдирияпти, холос. Ихтисослаштириш тезлаштирилса, эҳтимол, уларни бу ташвишдан ҳалос қилиш мумкин бўлармиди! Бу иш ҳали ўлда-жўлда, сизда ҳам, бизда ҳам. Хўжалик ё деҳқончилик қилса, ё чорва билан шуғулланса.

— Ана шунда тартиб ҳам бўларди,— деди анчадан

бери бошини эгиброқ ўй суриб ўтирган Мамашо Оллаёров. Мамашо ога Қашқадарё область совхозлар трести директори. Турли лавозимларда ишлаган. Пахтанинг ҳам, чорванинг ҳам тилига тушуниб кетган тажрибали киши.— Иш ҳам яхши кетарди. Ҳозир-чи? Раис ерга кўпроқ чигит қадашни ўйлайди. Шунинг учун раис сув чиқариш имконияти бўлса, у чорва яйловими, полиз майдоними — пахта экай, дейди. Ферма мудирин эса бундай қилолмайди, албатта. Шундай қилиб, сурув тобора йироқлашаверади. У узоқлашган сайин яйлов ҳам қисқариб бераверади.

Нима қилиш керак? Ҳаммаси айланиб-ўргилиб чорва комплексига келиб тақалади. Бу жумбоқни фақат икки йўл билан, биринчиси, ихтисослаштириш, чорва билан шуғулланувчи алоҳида хўжаликлар тузиш, иккинчиси, комплекс механизацияни кенг жорий қилиш орқали ҳал этиш мумкин дейишади чорва мутахассислари. Аммо бу ишлар амалга ошгунга қадар молларни тўқ ва семиз сақлаш, план ва мажбуриятларни бажариш йўллари ҳам қидириш керак-да. Область тажриба станцияси шундай йўллардан бирини дадил тавсия қилмоқда.

Маълумки, Сурхон воҳаси энг иссиқ нуқталардан биридир. Бизда сўғориладиган ерлардан ҳар йили камида икки марта ҳосил олиш мумкин. Пахта майдонлари ноябрь ойидан қарийб май ойига қадар бекор ётади. Маккажўхори, полиз ва сабзавот майдонлари эса беш-олти ой ҳувиллаб тураверади. Хўш, нима бўпти? Ўртача йиллик ҳарорат икки даража иссиқдан пастга тушмаса, йилнинг 307 кунда иссиқлик беш-олти даражани ташкил этса, деҳқон ерни бўм-бўш қўяверадими!

«Коммунизм» колхозини, «Сурхон» совхозини деҳқонларини, чорвадорларини бир неча йилдан бери молларни қишда ҳам барра ўт билан таъминлаётирлар. Қандай қилиб? Коммунизмликлар бир неча юз гектар ерга пахта ҳосили йиғиб олингандан кейин нўхат экдилар. Қа-

ранг-а, олдинлари баҳорга қадар бекор ётган ердан 1973 йилда 27 центнердан нўхат, 40 центнердан хашак олинди. Сурхонликлар бўлса, пахта майдонларига оралик экинлари экаётирлар. Бир қатор хўжаликлар эса ҳосилдан бўшаган ерларга қишки арпа экиб, беш юз центнердан кўк масса олаётирлар. Қорли-қировли кунларда молнинг барра ўтга оғзи тегса, тетик бўлади. Дикқатга сазовор томони қишда чорва моллари учун тансиқ озуқа ўстирилган майдонларда пахта ҳосилдорлиги ҳам икки-уч центнерга ошаётир. Демак, икки томонлама фойда кўриляпти. Тажриба станцияси ходимларининг фикрича, йил бўйи ишлатилган ер соғлом, ғўза зараркундалари кам бўлади. Бу ҳам яхши гап!

Агар ҳамма ерлар — пахта майдонлари, ғаллазорлар, полиз ва сабзавот қаргалари, боғ-роғлар орасига қишқи экинлар экилса, яйловларда ўт кўқаргунга қадар чорва молларини бемалол тўйимли, сериштаҳа озуқа билан таъминлаш имконияти вужудга келарди, дейишади улар.

Яйловлар торайган сайин бориға қаноат ҳам камайиб бораётир. Чорвадорлар беш-олти йил олдин юқоридан қистов бўлмаса, қишлов жойидан жилмасдилар. Энди эса ердаги қор чала-ярим эриши биланоқ сурувни тоққа ҳайдашга шошиладилар. Сабабини суриштирсангиз, «Эртароқ бориб, жой эгалламасак бўлмайди. Бошқалар ўрнашиб олгач, биз нима қиламиз, дейишади. Ана шундай! Яйловлардан фойдаланишда тартибсизлик кучайиб кетди. Бу эса, яйловлардан беаёв, очкўзлик билан фойдаланиш кайфиятини туғдирди. Чорвадор келгуси баҳорда яна шу яйловга қайтиб келиш-келмаслигини билмайди. Шундай бўлгач, у молларни ҳеч ўйламай-нетмай, у қирдан бунисига ўтказиб юраверади.

Яйловлар хўжаликларга бўлиб берилганда, ферма мудирлари эса ҳар бир отар учун маълум жойни чама-лаб ажратганда эди, чўпон масъулияти анча ошарди. У эртани ҳам ўйларди. Шунда у таёқни елкага ташлаб

сурув ортидан юрмасди, балки ҳар вақт олдинда турарди. Сурувнинг чор-атрофга тарқалиб ўтлашига йўл қўймасди.

Бу ҳам маъқул гап!

Яна бир масала. Ҳозир бедачилик бригадасига эга бўлмаган бирон хўжалик йўқ. Бу бригада ихтиёрига юз-икки юз гектар ер бериб қўйилибди. У ерларда беда, маккажўхори ва бошқа озуқа экинлари етиштирилади. Лекин озуқа экинлари ҳосилдорлиги ниҳоятда паст.

— Нега?— деб сўраймиз бригада бошлиғидан.

— Сув,— дейди у,— июнь-август ойларида бир дарё сув бўлса ҳам пахтага бошқарилади. Беда-ю, маккани ҳеч ким эсламайди.

Ростдан ҳам саратоннинг жазирамасида бедазорларни кўздан кечирган киши бригадирнинг ҳақлигига ишонч ҳосил қилади. Йўнғичқа сувсизликдан гужанак бўлиб қолади. Чорвадор иложсиз, охири дарё ва кўллар бўйидаги қамиш, янтоқни йиғишга киришади. Ҳар ҳолда, бир нав-да. Мол қаҳратон қишда қуруқ кавшангандан кўра, қамиш ва янтоқ чайнагани маъқул эмасми?

Чўпон ўйлайди. У қусурлар, можаролар ҳақида ташвиш тортади.

БЕЛЛАШУВ ШАРТИ

1974 йил, март.

Бу гал Жарқўрғон районидаги Ленин номли колхозга вакил бўлиб бордим. «Сиз шу колхозни дурустроқ биласиз, олдин ҳам сув масаласида ўн-ўн беш кун юриб қайтдингиз», дейишди. Мен хўп дедим.

Мени идорада уч-тўрт киши кутиб туришган экан. Одатда, қисталанг пайтларда хўжалик раҳбарларини излаб топиш қийин. Баъзан чангга беланиб, кун бўйи бригадама-бригада сўроқласангиз ҳам дум тутқазиш-

майди. Мана, раис ҳам шу ерда, партком ҳам. Зоотехник, тафтиш комиссияси раиси ҳам правление хонасида ўтиришарди.

Уша кунлари юқоридан топшириқ бўлганди: ҳамма колхоз ва совхозларда баҳор экиш ишларига ҳозирлик ниҳоясига етказилиши лозим эди. Биронта хўжалик раҳбари ерга суғормасдан уруғ ташлайдиган бўлса, қаттиқ жазога тортилади, деб огоҳлантирилганди. Шунинг учун катта-кичик — ҳамма далага сафарбар этилганди.

Шу боисдан мен шошилдим. Бош зоотехник билан бирга яйловга чиқиб кетдик. Шайдулла Тожиев йўл-йўлакай бош ирғаб, пешоналарини тириштирганча атрофга аллақандай ачиниш билан қараб борди.

— Утган йили мана шу ерлар,— деди у ниҳоят қип-яланғоч жойни кўрсатиб,— кўм-кўк эди. Мартнинг ўн олтинми-ўн еттинчи куни майса устида ёнбошлаб, ҳордиқ чиқаргандик. Худди кечагидай эсимда. Ушанда вакилга ҳам осон бўлди. Қайси отарга борсангиз, барра тайёр эди. Бу йил насиб қилмади. Ут йўқ. Совлиқлар ориқ. Омон қолган қўзилар нимжон. Бир юз қирқдан берамиз, деб мажбурият олганмиз. Утган куни ҳисоблаб чиқсак, энди ўттиз бешдан бўлибди. Мартнинг ярми ўтибдики, ўттиз бешдан. Жуда ташвишга тушиб қолдик. Қўйнинг оғзи ўтга тегмаса, одам оғзи мойга тегиши қийин. Правление аъзоларидан уч киши — мен, раис муовини, тафтиш комиссияси раиси қарийб йигирма беш кундан бери уй юзини кўрганимиз йўқ. Қуни-миз яйловда ўтади. Штабда тунаймиз, штабда чой ичамиз. Бирон қўзини тери учун деб сўйишадиган бўлса, ўрнини тиклатаймиз. Ҳатто совлиқ бола ташласа ҳам, чўпонга ўрнини тўлдирасан, деяпмиз. У куни бирови жанжал қилди. Қаердан олиб тўлдирай, деди. Ўзингизнинг молингиз ҳисобидан тўлғазинг, дедим. Хуллас, сен-мен қилдик.

Биз дастлаб Хўшбоқ Оллоназаров отарида тўхтадик.

Зоотехник йўл-йўлакай Хўшбоқ Олланазаровнинг колхоздаги пешқадам чўпонлардан бири эканлигини айтиб, таъриф-тавсифини келтирганди. Чўпон билан биз ўрта-мизда шундай савол-жавоб бўлиб ўтди. (Бу савол-жавобни айнан келтирмоқчиман).

— Сурувда нечта совлиқ бор?

— 421 та.

— Неча совлиқ қўзилади?

— 89 та.

— Мажбуриятингиз?

— 150 тадан дейишди.

— Ҳар юз бош совлиққа юз элликтадан? Оз-ку бу. Бобохон Раҳмонов, Нурқул Йўлдошевлар икки юз элликтадан дейишяпти.

— Ҳа, энди, улар бошқа-да, укам.

— Нимаси бошқа? У ҳам чўпон, сиз ҳам.

— Э, билмасам...

Зоотехник орага тушди. У салмоқ билан гап бошлади:

— Энди, Хўшбоқ ака, тўғрисини айтсам, 160—170 дан олиш имкониятингиз бор. Юрагингиз айтиб турибди: камида 170 дан бўлади, деяпти. Эшитдингиз, кеча раис айтди, колхозда тўл олишда биринчиликни эгаллаган чўпонга битта «Москвич» мукофотга берилади, деди. Баландни кўзлаган яхши-да. Узоқни кўзлаган пойгачи маррага тез етаркан, чарчамасканам, қаранг-а! Меҳмоннинг гапига тушунган бўлсангиз керак. Қани, мажбуриятингиз ёзилган қоғозни олинг-чи?

Чўпон тўрт-беш буклоқли қоғозни телпаги қулоқчидан орасидан олиб, унга узатади. Шартнома қоғозида чўпоннинг исм-фамилияси, отардаги совлиқлар сони, қўзи олиш мажбурияти кўрсатилган ва чўпон имзо чеккан эди. Худди шу шартноманинг бир нусхаси правлениеда сақланарди. Шартномадаги мажбуриятнинг бир неча марта ўзгартирилиб, тузатиб ёзилганлиги турли сиёҳ рангларидан ҳам билиниб турарди.

— Үзи йил бошида, 140 дан оламан, дегандим. Чунки ўтган йили 130 дан олгандим-да. Бу йил, мана кўриб турибсизлар, чорва учун ўтган йилги шароит йўқ. Мол оч. Бир кун райондан вакил келди. Мажбуриятимни айтгандим, оз-ку, деди, худди сиздай. Ҳа-е, 145 дан бўлсин, дедим. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, яна бир киши келди. Бунини областдан дейишди. Ярим соат чамаси суҳбат қилди. Сурувни оралаб кўрди. Чой дамладим, ўйга киришлар, дедим. Шунда меҳмон кулиб, елкамга қўлини қўйди-да: «Мажбуриятингизга яна ўнга қўшамиз. Хўп десангиз, бир пиёла чойингизни яйраб ичамиз», деди. Юз иссиқ-да. Хўп деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Ўртада енгил кулги кўтарилди. Зоотехник ўша жилмайганча:

— Энди, гапни бурманг-да, Хўшбоқ ака,— деди.— Меҳмонларнинг ҳам раъйига қараш керак. Каттага йўқ дейиш, Хўшбоқ ака, айниқса сизга ярашмаскан.

— Хўп, нима қилай?

— Манавини яна ўнгага оширамиз,— деди зоотехник бармоғи учи билан мажбурият рақамини кўрсатиб. Чўпон ортга тисарилди.

— Йўғ-е!..

— Сиз одамни уялтирманг-да, Хўшбоқ ака. Таги қуюқ бўлса, юз саксон ҳам бўлади, ҳа! Юз элликни олган, юз олтишини ололмайдами? Дадил бўлиш керак.

— Чўпонда чўт йўқ дейсизми, зоотехник?

— Чўт бор-да, шунинг учун айтаяпмиз-да.

— Ҳе, бўлари бўлсин, ёзиб қўяверинг юз олтиши деб.

Зоотехник шартнома қоғозидаги рақамни ўзгартириб, чўпонга узатди.

— Энди, отам келиб, бўтам, деса ҳам йўқ денг. Раҳмат сизга, меҳмоннинг сўзини ерда қолдирмадингиз.

Мен ҳам раҳмат айтдим, беихтиёр жилмайдим. Ахир, закил олган топширигидан бирини бажармоқда эди.

Шундай бўлгач, жилмаяркансан, чўпоннинг қўлини маҳкам қисиб, қўй ҳиди келиб турган юзидан ўпиб ҳам оларкансан, киши.

Биз Хўшбоқ Олланазаров «ташаббуси»ни дастак қилиб, бошқа отарлар бош чўпонлари мажбуриятларини ҳам бир қадар ошириб ёзилишига эриша бошладик. Ҳа, эриша бошладик, деяпман! Аммо фақат рақамларнинг оширилишига эришаётирмиз, холос. Қўзилар сонини ошириш эса яна чўпон зиммасига қолган эди. Биз ўша кунни жуда хурсанд эдик. Зоотехник ҳар икки гапнинг бирида: «Қадамнингиз ёқди, биз ўн кун ёлворсак ҳам рози бўлишмасди», деярди.

— Яна нечта сурув қолди?— дедим зоотехникка кечга яқин.

— Битта холос. Ҳиммат Даминов отари. Шунини кўрсангиз, тамом.

Ҳиммат Даминов — юзи гўштдор, полвонсифат, кўзлари чақнаб турибди. Қора ўтов олдида кофе ранг «Волга». «Бу бош чўпонники,— деди зоотехник.— Ўзи мард йигит. 140 тадан мажбурият олган. Камида 20 тага ошириш керак». У-буни сўраб-суриштиргач, гап мавзуини мажбуриятга буришга шошилдик.

— Ким билан мусобақадорсиз?— секин сўрадим.

— Хўшбоқ билан,— деди Ҳиммат Даминов.

— Ўҳ-ў, яхши-ку. Даврага тушсанг, зўр билан тутиш деганлар. Аммо яхши қипсиз. Хўшбоқ ака билан беллашсангиз арзийди,— дедим.

— Беллашганлари яхшику-я,— деди зоотехник зимдан мен томонга кўз қирини ташлаб қўяркан.— Ортга тисарилиб қолаётганлари чатоқ-да... Ҳимматвой, Хўшбоқ ака 160 дан бераман, деди.

— Нима қилай?— чўпоннинг гўштдор юзига қон тепди.— Тутуриғи борми ўзи? Лафз қилди, 140 дан деди. Қўл олишдик. Ушанда айтсин эди, 160 дан десин эди. Нега аҳмоқ қилади? Шу ҳам мусобақа бўлдимиди? Ҳали у томонга, ҳали бу томонга оғади. Бир айтдимиди-

айтди, беллашдими-беллашди, тамом! Ким енгган енг-
маганини тўл мавсуми натижаси кўрсатади. Утган ҳаф-
та ҳам икки вакил келиб шундай деди, Хўшбоқ сиздан
ўзаётир, деди. Мен ўзса ўзаверсин, дедим. Рост-да! Бир
юз қирқ деганман, шу гапим! Йўқ деса, ана, бошқаси
билан беллашсин. Мен мажбуриятимни ўзгартмайман.
Имкониятдан ортиқ чираниб, эл орасида кулки бўлишни
хоҳламайман. Агар шу қоғозга қараб анави совлиқлар
патирлатиб туғиб берса-ку, майли, хоҳлаганингизни ёза-
веринг. Агар сурув тақдири бизнинг қўлимизда бўлса,
бизни ҳам тингланг, зоотехник! Сурувни биз биламиз,
сиз эмас.

— Нега биз билмасканмиз? — ўқрайди зоотех-
ник.

— Билсангиз айтинг-чи, нега мен илтимосларингиз-
ни қабул қилолмаётирман? Утган йил бир оғиз айтган-
дингиз, ўн иккитага оширгандим. Бу йил-чи? Айтолмай-
сиз. Мен эса сизга тушунтириб бераман. Утган йил бу
пайтда совлиқларнинг ярми қўзилаганди. Унта уччам,
йигирмата эгиз қўзи олгандим. Бу йил биронта ҳам
эгиз қўзи йўқ. Эгиз қўзи бўлса, тўл мўл деяверинг. Бу
йил эгиз йўқ. Сунъий қочириш пайтида берилган қон
сифатсиз бўлган. Уни лабораторияда яхши текширилма-
ганга ўхшайди. Мана, сабаб. Бу йил 140 дан олсам,
дўппимни осмонга отаман, зоотехник!

Шайдулла Тожиев штабга келгунга қадар лом-мим
демади. У қўл остидаги оддий чўпон берган дашномдан
қаттиқ уялган эди. У мудир каттакон яшил мис чойнак-
ка чой дамлаб келгач, аламини ундан олмоқчи бўлди.
«Чўпонларни яхши тарбияламагансиз, катталарни тинг-
лашга, итоаткорликка ўргатмагансиз, сиз уларни семир-
тириб юборибсиз, одам зотини танимайдиган бўлиб
қолишибди, зоотехникни танишни истамади-я, анави,
Даминовингиз», деди овози қалтираб ва чойдан босиб-
босиб ҳўплади. Ёстиққа тирсак тираб, кун чиқиш тараф-
даги қир-адирлардан кўз олмай турди. Қир сирти хиёл

яшил тус олгандек эди. Мудир ҳам ўша томонга қараганча:

— Қуёш ерни сал-пал қизитди шекилли. Бугун-эрта ёмғир ёғиб берса борми, майса гупиллаб кўтарилади-да. Лекин осмон очиқ, ҳали-верн ёғингарчилик бўлмаса керак-ов. Ниш отган майса нобуд бўлади-да. Мен баъзан ўйлаб қўяман, пахта сувсирайдиган бўлса, неча илму амали ўйлаб топилади, экин сақлаб қолинади. Лекин қурғоқ йиллари чорвадор нима қилиши керак? Табиий яйловларни суғориш имконияти бўлмаса, бир томчи сув так этиб осмондан тушмаса! Баъзан миямга афсонага ўхшаш фикр келади-ю, ўзимдан-ўзим кулиб қўяман. Дуруст-қурум ўйлаб қарасам, ўша хаёлий фикрим тўғрига ҳам ўхшаб қолади. Нега, айтайлик, осмондан яйловларга сунъий ёмғир ёғдириш мумкин эмас? Биз космос асрида, атом асрида яшаймиз-ку? Икки самолёт бутун районни таъминлаши мумкин. Харажат бемалол қопланади. 1971 йилда кўз олдимизда қўй-эчкилар таппа-таппа ўлиб қолаверди. Озуқа бўлмади, қиш қаттиқ келди. Баъзи хўжаликларда беш-ўн минг қўй нобуд бўлди. Самолёт хизмати бўлса минг қўйнинг нархига тенг бўларда. Хўп, кўпроқ ҳам бўлсин. Лекин биз ҳар қанча харажат бўлса ҳам хўжалик чорвасини сақлаб қолишга тайёр эдик. Шу йил ҳам ёмон келди. Эҳтимол, деҳқонга яхшидир. Лекин бизнинг дидимизга ўтирмади бу йил. Чўпонларнинг асаби таранг тортилган. У-бу десангиз, таёғини силтаб отади-да, қишлоғига жўнаб кетаверади. Минг ялиниб-ёлворинг, қайтмайди изига. Баҳона керак унга. Ҳалиги Даминов деганимиз кеча келувди олдимга. Ҳа, десам, чўпонликдан тўйиб бўлдим, дейди. Қишлоққа кетмоқчи. Чўпонликдан обрў олиш қийин бўлиб қолди, дейди. Чўпоннинг устидан хўжайин кўпайиб кетди. Чўпон кимга итоат қилиши, кимни тинглаши кераклигини билмай қолди. Бир бизда эмас, ҳов, қўшни хўжаликларда ҳам шундай. Ҳали, зоотехник, сиз менга бир-икки оғиз аччиқ-аччиқ гапирдингиз-а? Чорвага мен

жавоб бераман. Областан меҳмон келибди-ю, мен бе-
хабарман. Чўпонлар ўртасидаги мусобақани ҳар ўн
кунда якунлаётирмиз. Кеча Тўхтамиш Бобохоновга:
«Ғайрат қил, Хўшбоқдан ўзадиганга ўхшайсан», десам.
«Э, мудир, бизники 170 дан бўлди, ҳали хабарингиз
йўқми, райондан келган вакил ҳоли-жонимга қўймай,
ўзгартирди мажбуриятимни», деди. Мен қизариб қол-
дим. Мусобақа дейсиз-у, яна ўзимиз унинг тартибига,
шартига амал қилмаймиз, ҳовлиқамиз. Ахир олдин ўша
биринчи марта қабул қилган мажбуриятини бажарсин,
правлениенинг мукофотини олсин, унинг қўшимча маж-
бурият олиши қийин эмасдир... Нима дейсиз, домла?

Мен ўйлаб қолдим. Мудир ҳақ эди назаримда. Чун-
ки мажбуриятни тез-тез ўзгантиравериш унга енгил-
елпи муносабатда бўлиш кайфиятини туғдириши
эҳтимолдан узоқ эмасди. Абдулла Набиев совхоз
ташқил этилган йили шундай бир воқеа бўлганди.
Бригада бошлиғи чигит қадаб бўлгач, партком
секретари далага келиб, бригаданинг мажбурияти ва
ким билан мусобақалашувини сўраб, қўйин дафта-
рига ёзиб олди. Ғўза тез бўйга тортади. Теварак-
атрофдаги бригадалар ғўзасидан олдинроқ гуллайди.
Қўсакни ҳам эрта боғлайди. Ҳар гал партком секретари
келиб, мажбурият центнерини ошириб кетаверади. Охи-
ри, ҳар тупда икки-уч дондан пахта очилганда келиб:
«Бригадир, бу ердан 35 эмас, 40 центнердан оласиз,
имоним комил, шунча бўлади», дейди. Шунда бригадир
қўлига каттакон кесакни олиб, парткомга ташланади.
«Сен мени калака қиялпсан, ўйнатаялпсан! Мажбурият
дегани ўйинми сенга, оғзингнинг бир четидан лип этиб
чиқади! Қани, жўнаб қол-чи, бу ердан», дейди. Оқибат-
ти нима бўлди деиш? Бригадир партком секретари билан
чиқишолмай, бошқа совхозга кўчиб ўтди.

— Рост айтасиз,— деди ферма мудир бу ҳикояни
кулиб тингларкан.— Беллашувнинг энг олий шarti,
бу, олинган мажбуриятни бажариш, шундай эмасми?

Ҳамма ҳаракат, ҳамма имконият шунга қаратилади. Енгиш-енгилиш эса пойга чизигига ким олдин, ким кейин етиб келишига қараб аниқланади. Шундай бўлгач, биз ҳеч кимни пойгадан тўхтатмаслигимиз керак. Охирига етсин, енгсин, куч-қуввати етса, марҳамат, яна давом этаверади. Беллашув шарти шундай. Бу қатъий қонда бўлиб қолиши лозим.

Денов районидаги «Ғалаба» колхози раиси Абдурахмон Ниёзов мусобақанинг бошқа бир шарти ҳақида ҳикоя қилганди. «Ғалаба» колхози кўп йиллардан бери областда энг илғор хўжаликлардан ҳисобланади. Пахта, ғалла ҳосилдорлиги йил сайин ошиб борапти. Чорвачилик ривожланаётир.

— Шу ютуқлар,— дейди Абдурахмон ака Ниёзов,— мусобақа туфайли қўлга киритилди. Аммо мусобақа деганингиз, икки кишининг қўл олишиб, ваъда бериши билан амалга ошавермайди. Мусобақани жонлантириш учун ҳар куни шуғулланиш керак.

Оддий бир мисол. Раҳмон Дудаловни бутун область пахтакорлари яхши танийдилар. Эллик центнерчи бригада бошлиғи у. Урол Пардаев-чи! У ҳам Дудаловга етиш учун бел боғлаган. Нияти яхши, кўзлаган марраси юксак. Етмиш иккинчи йили Урол Раҳмон билан беллашишга журъат қилди. Ҳаммамиз олқишладик, унга шароит яратдик, минерал ўғит, техника, сув дегандай қўшимча ёрдам қилдик. Қарийб бир ой Раҳмон Дудалов бригадасидан гоҳ ўзиб, гоҳ сал-пал ортда қолиб борди. Сентябрь ўтиб, октябрь келганда ҳар куни ярим, баъзан бир процент ортда қола бошлади. Бир кун ҳеч нарсани билмагандай Урол Пардаевнинг шийпониға бордим. Урол қуйи картадан чиқиб келди.

— Аҳвол қалай?— дедим унга.

— Маза йўқ, раис,— деди у синиқ оҳангда.— Бургут бургут экан-да, парвози баланд. Сира тутқич бермаётир, бу, Дудалов. Энди биз енгилдик.

— Нега, нега? Қани, пахтагизнинг қўрини кўрай-

лик-чи, мен ҳозир Дудалов бригадасида ҳам бўлдим. У сизни ўзиб кетади, деган фикрда-ку,— дедим.— Зап одам билан беллашган эканман, шошириб қўйди, тирногимгача терга ботдим, деяпти-ку у.

— Йўғ-е,— деди Ўрол чиройи очилиб.

Пахтазорни оралаб, пайкал чўғи Дудалов бригадасиникидан баланд эканлигига уни ишонтирдим.

— Аммо бир камчилик ўтибди сиздан,— дедим унга яқинроқ келиб.— Сиз қўлни совитибсиз, Дудаловга маънавий таслим бўлибсиз. Бригадир одимини судраб ташлагач, унинг изидан келаётган аъзолари баттар секин юришади, тўғрими? Сизга «Ўзбекистон» машинаси юбораман. Дудаловда бир машина ишлайди, сизда иккита. Октябрнинг ўн-ўн бешида мусобақага яқун ясаймиз. Шунгача белни икки жойидан боғлайсиз, келишдикми? Гап — журъатда. Қаҳрамонлик туғма бўлмайди. У фақат ботирларга ато қилади. Ботирлик эса сизда бор.

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, Ўрол Пардаев бригадаси бир ҳафтага қолмай, колхоз «Кўргазма тахтаси»нинг энг юқорисига чиқиб олди. Демак, енгिलाётган кишини ҳам далда бериб, ёрдам қилиб, оёқққа тургазиш мумкин экан-да. Менинг ҳамкасбларим эса кўпинча бунинг аксини қилишади. Биров мусобақада устун келяптими, илғор бўлиб олдим — бор бисотидаги мақтов сўзларини ўша кишига атайди. Уни силаб-сийпайди, бирон илтимос ёки талаби оғзидан чиқар-чиқмас муҳайё қилади. Бу эса енгилаётганларга қаттиқ таъсир этади, уларни пассивлашиб, «тақдирга тан бериб» қолишга мажбур қилади.

Мақсад — мусобақадошнинг бири енгиб, иккинчиси енгилишидами ёки мусобақа баҳона, меҳнат аҳли куч-қуввати, диққат-эътиборини мўл ҳосил этиштиришга, уни йиғиб олишга қаратишда, жалб этишдами?

Яна...

Мусобақа шартлари ижодий ёндошишни, шароитга мослашишни тақозо қилади. Ҳеч ким мусобақани

маълум схемага солиб ёки доира ичига олиб чишиб берган эмас. Мусобақа доираси чексиз. У чуқур ўйлаш, тадбиркорлик, ишга меҳр, интилиш, изланиш меваси сифатида мазмунан бойиб, қиммати ошиб бораверади.

Абдурахмон Ниёзовга бу оқилона сўзлари учун миннатдорчилик билдиргандим ўшанда.

Яна бир марта раҳмат дейман!

КИМ ОЛДИНДА?

— Ким олдинда?

Район ва хўжаликларда бўлган ҳар бир киши йиғим-терим, тўл олиш ёки ғалла ўрими пайтида ким олдинда бораётганлигини албатта суриштиради. Қишлоқда суҳбат бусиз бошланмайди. Одамлар эрталабданоқ ҳали бўёғи қуриб улгурмаган газетани ҳам қайси коллектив олдинда бораётганлигини билиш ниятида варақлайди. Базан шийпонда ёки хўжалик «Кўргазма тахтаси» ёнида кечқурунлари катта-катта тўпланишиб, худди футбол ишқибозлари сингари ғолиблар ҳақида баҳс-лашадилар. Ғолиблик сабабини ҳар ким ҳар хил талқин қилади. Айтайлик, Шўрчи районидаги Тўлғаной Пардаева бошлиқ бригада биринчи ўн кунликда ҳам, иккинчи ўн кунликда ҳам хўжаликда пешқадам бўлди, суръатнинг ошиши таъминланди. Шу икки декада давомида бригада қарийб етмиш процент ҳосилни йиғиб олди, дейлик.

Биров Тўлғанойнинг ғайратига қойил қолиб, ташкилотчилик қобилиятини кўкларга кўтариб мақтайди. Иккинчи бир суҳбатдошга бу мақтовлар ёқмайди, у қўл силтаб қўяди ва:

— Мақташини қара-я! Унинг ери бошқа ҳамма бригадаларникига қараганда яхши бўлса, бунинг устига раис ҳар кун кўз-қулоқ: Пардаев нима деса, ўша зоҳотиёқ, муҳайё қилади. Намуна қилиб кўрсатадиган

яккаю ягона биргадамиз шу, дейди раис. Вакил келди дегунча машина рули ўша томонга бурилади. У зўр-да. Олий Советга депутат. Обком, райком йиғилишларида сўзлайди,— дейди.

— Хўш, нима бўпти? Олдинда бораётганига обрў-эътибори сабаб деясанми?

— Ҳа-да. Обрў-эътибор, шунга қараб берилган ёрдам... Ахир, мусобақада у енгмай, ким енгсин.

— Нотўғри ўйлайсан, ошнам.

— Хўп, қуллуқ, бизники нотўғри экан, манави саволларимга жавоб бер-чи? Ери олийми? Олий! Нормадигидан ортиқ ўғит олганми? Олган!

— Қаердан биласан ортиқ олганини?

— Олган-да. У олмай ким олсин, ахир! Раисга ўғит керак, деган, раис хўп бўлади, сингилжон, деган, тамом-вассалом. Сен чил берма-да, гапираётганда. Хўш... Чопиқ трактори янгими? Янги! Сен ишлаётган бригада одамлари терган пахтаси учун ўша кунieh пул оладими? Олмайди! Опанинг пахта ортган тележкаси пунктдан қайтганми? Қайтмаган! Яна нима керак сенга? Айтаверайми?..

— Бўлди, бўлди! Ҳамма гапинг таҳмин, ошнам.

— Эҳ-ҳе, тахмин эмиш-а!..

Баҳс шу алпозда давом этади. Баҳслашувчилар бир тўхтамга келмай, уй-уйларига тарқалишади. Бундай баҳсларни четдан тинглаган киши беихтиёр ўйга чўмади, турли мулоҳазаларга боради.

Хўш, ким олдинда? Бу саволга жавоб бериш бугуннинг муҳим масаласи бўлиб қолди. Тонналарга ёки олинган қўзи сонига қараб мусобақа пешқадамини аниқлаш тажрибаси кўпчиликни қониқтирмаётир шекли.

— Нега?

Мана, кураш мусобақасини олинг. Спортчилар беллашувидан олдин уларнинг вазни ўлчанади, ёши, неча йилдан бери спорт билан шуғулланаётганлиги аниқла-

нади. Ҳамма шартлар мос тушса, уларга кураш майдонига ҳақиқига рухсат берилади. Судьялар бири оғир, иккинчиси енгил вазнли спортчини ҳеч қачон ўртага чиқармайдилар.

Нега, айтайлик, шу тартибни бригадалар, хўжаликлар, районлар мусобақасида қўллаб бўлмаскин? Мусобақалаштиришдан олдин ер шароити, ишчи кучи, техника қуввати ўрганиб чиқилса, тажрибаси, билими ҳисобга олинса, беллашувдаги тенгсизликка бир қадар барҳам бериш имконияти туғиларди-ку. Шундай қилганда, тенг имкониятга, бир хил шароитга эга коллективлар мусобақалашардилар.

Термиз районидаги «Октябрь 50 йиллиги» колхозинда шу тартибга қисман амал қилинаётганга ўхшайди. Қолхознинг Сайит Эшонқулов ва Эшқул Қурбонов бошлиқ бригадалари ҳар йили мусобақалашадилар. Бу бригадаларнинг ҳар бир аъзоси ҳам ўзаро беллашади. Шунинг учунми, шийпонда, идорада ёки йиғилишу кенгашлардами — хуллас, қаерда бўлмасин, мусобақадошлар бир-бирларини учратиб қолишганда, ибратли ишлари ҳақида гапирадилар. Яхшигина суҳбат қандай яқунланади денг?

— Сен енгиласан!— дейди Сайит. Шунда Эшқулов айтади.

— Сен енгиласан!

— Хўш, кўрамиз, ким кимни енгаркин?

— Бўпти, кўрамиз!

Борди-ю, Сайит бир қадар қулай, ортиқроқ имкониятга эга бўлганда Эшқул у билан шунчалик дадил сўзлаша олармиди? Йўқ албатта. Унда суҳбат юз-кўз ҳурматига бўларди, эҳтимол, бир қисм қилинган ишлар хаспўшланиб, мусобақадошлар бир-бирларини хотиржам қилиб қўярдилар. Хуллас, мусобақа кучи, билим ва тажрибаси, ери бир хил бўлган коллективда соғлом, чинакамига «ким кимни енгади!» шиори остида юксалади.

Ким олдинда? Бу ҳолда ким кимни енгса, шу олдинда бўлади-да!

Ёки йирикроқ бошқа бир мисол. Ҳар йили пахта йиғим-терими даврида районлараро кўчма Қизил байроқ таъсис этилади. Қизил байроқни дастлаб Сарносиё райони олади. Теримнинг ўрталарига келиб, у жарқўрғонлик ёки шерободликлар қўлига ўтади. Бироқ декада гагаринликлар ҳам ушлаб туришлари мумкин.

Октябрь ойининг охиридан терим ишлари ниҳоясига етгунга қадар термизликлар ҳам республика, ҳам область, кўчма Қизил байроқларини қўлда сақлаб турадилар. Қизиқ томони шундаки, байроқ деярли ҳар йили шу тартибда қўлдан қўлга ўтади.

Хўш, термизликлар оти нега энг охирида чопиб қолади? Жарқўрғонликлар нега биринчи бўлиб байроқни ололмайдилар, ахир, улар юқори ҳосил олишда ҳаммани қойил қолдираётган пахта усталари-ку? Бу фарқнинг сири жуда оддий. Термиз районидаги жамики хўжаликларда ипак пахта етиштирилади. Жарқўрғон районида бир қисм ипак, бир қисм оқ пахта ўстирилади. Пахта-нинг совет сорти ипак пахтага нисбатан анча эрта очилади. У ерларда дефолиация ўтказиб, ҳосилни қисқа кунларда машиналар ёрдамида териб олиш мумкин. Ипак пахта-чи? Ипак пахта ҳаво совий бошлагач авжига чиқади, чаман бўлади. Лекин у чаман бўлгунга қадар ипак пахта эккан район ва хўжалик раҳбарлари боши танқиддан чиқмайди.

— Суръат суст,— дейди масъул ўртоқ.— Ишламаяпсиз, ўртоқ секретарь. Сизга топшириқ... бугун суръатни икки баравар оширасиз!

Секретарь ўйлайди. «Нега ахир биз ипак пахта экаяпмиз? Оқ пахта экиб, оч қорним, тинч қулогим, деб ўтирмаймизми? Олтмишинчи йиллар эккандик, совет сортдан. Бинойидек мақташарди раҳбарлар. Илғор дейишарди. Байроқ топшириб, устига аллақанча пул, мошин ҳам қўшиб беришарди. Ипак... Жон азоби экан.

Лекин барибир ўзамиз, ҳали, қараб туришсин, кунлик суръатда рўйхатнинг бошига чиқиб оламиз. Бир аммо-си, шу, кейин чопишимизда-да. Бу бизга боғлиқми? Бизнинг қўлимизда эмас-да, ахир!

Нега энди ҳамма районлар учун бир байроқ? Хўжаликлараро мусобақа яхши ўйланган. Ипак пахта етиштирувчилар учун алоҳида байроқ қўйилган. Районлар учун-чи? Битта. Оқ пахта йиғаетганларга етиб бўпсан! Кеча-кундуз ҳаллослаб югурсанг ҳам қарийб бир ой дум тутқазишмайди. Кейин гал бизники. Хўш, ким олдинда, айтинг-чи?».

Бир раис бизга роса мақтанди. Районда пахта ҳосилдорлиги бўйича биринчи ўринда бораётирмиз, деди. Лекин раис бизни ўз уйида тунашга таклиф қилди.

— Меҳмонхона йўқми?— дедик.

— Йўқ, қуриш мўлжалида юрибмиз,— деди раис.— Идорамизни кўрдингиз, колхозлар бирлаштирилган йил қурилган, янгисини қурамиз деяпмиз.

Биз қишлоқларни айландик. Ҳар ким хоҳлаган жойдан ўзи билган шаклга солиб, уй қуриб олибди. Клуб сувоғи кўчган. Қутубхона тор, поли зах. Кинотеатрда ҳафталаб фильмлар кўрсатилмайди. Биз шу камчиликларни алоҳида таъкидлаб, справка ёздик ва раисга ўқиб бердик.

Раис ажабланди.

— Ахир, бир районда обрўли ўриндамиз, сиз бўлса, ҳаммасини йўққа чиқариб кетяпсиз,— деди. Қаерларгадир, хотирдан кўтарилибди, шикоят ҳам қилмоқчи бўлди. Биз раиснинг колхоз маданияти ҳақида кам бош қотирганлигини, пахтадан бўлак ишларга бурилиб ҳам қарамаганлигини такрор айтдик. У бир зум сукут сақлаб тургач, охири:

— Бу ёгини қўлга оламиз десак, пойгадан ортда қоламиз-да, беллашувнинг энг зўри пахта-ю чорвада-да, акавой,— деди.

Хўш, ким олдинда? Шу колхоз раиси, мен мусоб. қада илғорман, деб кўкрагига урса, ҳақлими?

Бундай мисолни чорвачилик соҳасидан ҳам келтириш мумкин. Айтайлик, бир фермада молхоналар ифлос, механизациялаш даражаси паст. Бироқ плани ой-ма-ой бажариб келади. Нима ҳисобига? Қўд кучи ҳисобига-да. Қарабсизки, ишлаб чиқариш маданияти паст. Аммо ферма илғор саналади. Ҳар литр сут неча сўмга тушаётир, ферма қанча зарар келтираётир — бу, эҳтимол, мудирни ҳам қизиқтирмаса керак. Плани ҳаммадан олдин бажардимиз, ҳалоли бўлсин, у мусобақа илғори!

Бойсунлик чорвадор, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Эргаш Шамаевга шундай дегудек бўлсангиз, бош ирғайди, қуруқшаган юзидаги тартибсиз чизиклар қалинлашади.

— Ана шуниси бўлмайди, укам,— дейди у.— Мен шу тартибга рози эмасман. Нега десангиз, бу билан ким олдинга интилаётганини билиб бўлмайди. Хўп, борингки, маҳсулот етиштириш икки-уч баравар кўпайсин ҳам. Кўп сарф-харажат ҳисобига кўпайтирилган маҳсулот оғизга тотли маза бермайди. Арзон сут, гўшт ширин келади, ҳа! Техника қўлланса, маданият оширилса, арзон маҳсулот олиш мумкин. Ягона йўл шу. Йўқ, бизда ҳамма нарсани маҳсулот салмоғи ҳал қилиб юборяпти. Шунга кўникиб қолганмиз. Бир литр сутни машинада соғиб олган қайда, қўлда соғиб олган қайда? Энди биз буларнинг қайси бири афзал эканлигини ажратиб ола билишимиз керак.

Биринчиликка арзимаган фермага ёки бригадага бу ўринни беришдан кўра ёмон хато йўқ. Бу кишини қўл учида ишлашга, хатоларни кўролмай қолишга, лоқайдликка, қиммат маҳсулот етиштиришга олиб келади, шунга ўргатиб қўяди одамни.

Сиз бир ўйлаб кўринг. Арзирли меҳнат қилмаган киши тақдирланади дейлик. Бундай ҳоллар денгиздан

томчи бўлса-да, учраб турибди. Айтайлик, ўша кишига медаль берилди ёки фахрий ёрлиқ. У бу мукофотни қабул қилиб олатуриб, шунчаки йўлигагина хиёл жилмаяди холос. Унинг қалби тўлқинланмайди. Демак, у бу мукофотдан руҳланмайди ҳам.

Хўш, ким олдинда?

СЎЗ ВАЗНИ

Зал тўла одам. Қолхоз раислари, совхоз директорлари, илғор бўлим ва бригадаларнинг бошлиқлари ўтиришибди. Минбарга кўкрагида «Ўроқ ва Болға» олтин медали порлаб турган киши кўтарилди. У қора жун костюми ён чўнтагидан кўнғир тусли қўйин дафтарчасини олиб, сўзни нимадан бошласам экан, деган маънода хиёл ўйлаб олади. Сўнг бошидаги оҳори тушмаган чуст дўпписини ўнг кафти билан сал босиброқ қўяди ва икки-уч ип тортган пешонасини енгилгина силаганча:

— Ўртоқлар,— дея мурожаат қилади мажлис аҳлига.— Бизнинг қолхозимизни воҳада ҳам, қолаверса, республикамизда ҳам «пахта фабрикаси» деб аташади. Қўли қадоқ, заҳматкаш деҳқонлар қўйишган бу номни! Биз эса шу номга яраша меҳнат қилиш учун кучимизни ва маҳоратимизни аямаймиз.— Залда ўтирганларга бу сўзлар бир оз эриш туюлади. Улар нотиқдан салмоқлироқ гап кутишарди. Нотиқ ҳам худди шу ҳолатни фаҳмлаб олгандек гапини лўнда-лўнда қилиб ташлайди.— Бу йил ҳам орзу-ниятимиз катта. Пахтакорларимиз она-Ватан хирмонига 20 минг тонна пахта етказиб беришга қарор қилдилар.

Залда қарсақлар янгради. У ер бу ерда овозлар эшитилди: «Балли, отангга раҳмат!», «Қандингни ур, бободеҳқон!» Бу сўзларни худди шу нотиқ каби мўлқўл ноз-неъматлар бунёд этиш ишқида меҳнат қилаётганлар айтишайтган эди. Бу сўзлар иқтисодий бақувват,

йирик хўжалик пахтакору чорвадорлари, сабзавоткору соҳибкорлари шахдам ва дадил одимига қойил қолиш ифодаси эди. Бу сўзлар, ниҳоят, ой байроғида Октябр революцияси ордени қадалган хўжалик раиси, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ўзбекистон ССР Олий Совети депутати, моҳир раҳбар Бобомурод Омонов шаънига айтилаётган эди.

Хўш, раис, шунингдек, бутун хўжалик аҳли бу қадар кўпчиликнинг иззат-ҳурматини қандай қозондилар. Шу ҳақда биз уста деҳқон Бобомурод Омонов билан бир пиёла чой устида суҳбатлашиб ўтирибмиз.

— Бу саволингизга ўша каттакон йиғилишда, область қишлоқ хўжалик ходимлари кенгашида аниқ жавоб олдингиз шекилли.

— Ҳа, шундай. Лекин ҳамма ҳам минбарда туриб берган ваъдасининг уддасидан чиқавермайди-да!

Раис қошларини учириб, кўзларини иссиқ кўк чой ҳовури кўтарилаётган пиёлага қадади. Кейин мен томонга зимдан кўз қирини ташлади-да, жилмайиб қўйди.

— Мана бу бўлак гап. Ваъданинг ҳам ваъдаси бўлади, ҳа, рост. Биров, қироатхонликни, қарсакни яхши кўради. Бошқа биров эса қарсак гадоси эмас, сўзи устидан чиқса, жамики олам қарсак чалгандек бўлади унга. Биринчиси, тахминан, баландпарвоз гапни ёқтиради. Иккинчиси, етти ўлчаб бир кесади.

Бундан беш-олти йил олдин ишлаган бир раисни биламан. Ўзи ёмон раҳбар эмасди. Ишни ҳам дуппа-дуруст ташкил қила оларди. Пахта сир-асрорларини тушунарди. Лекин бир номақбул одати бор эди. Областда, районда, катта-кичик йиғилиш бўлди дегунча сўз оларди-да, ишимиз ундоқ, ишимиз бундоқ деб мақтанишни ёқтирарди. Шунда, у гапини тугатар-тугатмас, президиумда ўтирган ўртоқлардан бири таклиф киритарди: «Ўўзангиз бу қадар авжида экан, нега мажбурийатингизни қайта қараб чиқмадингиз» деярди. Ҳалиги раис денг бир зумда типирчилаб қоларди ва ҳалиги

масъул ўртоқнинг саволига жавоб беришга шошарди. «Биз,— дейрди у,— кеча бригада бошлиқлари иштирокида правление йиғилишини ўтказдик. Правление пахта ҳосилдорлигини яна тўрт процентга оширишга қарор қилди». Бошқа гапнинг кераги йўқ эди. Масъул ўртоқ қарсак чалиб юборар, унга ўтирганлар ҳам қўшилاردилар. Раис димоғи чоғ бўлиб, керилиб минбардан тушарди.

Унинг керилиши ўзоққа бормади. Кузга келиб, ғал-вир сувдан кўтарилаётган пайтда раис кечаси ҳам, кункузи ҳам тиним билмай, у бригададан бунисига, бир участкадан иккинчисига ҳаллослаб югура бошлади. Ҳеч натижа чиқмади. Ҳосил охириги мисқолигача териб олинди. Раис бообрў жойларда берган ваъдасининг ярмини зўрға бажарди. Иккинчи йил унинг иши яна ўнғидан келмади. Шундан кейин у ваъдабоз раҳбар сифатида ишдан олиб ташланди.

Орадан бир неча йил ўтгач район марказида учратиб қолдим ўша ҳамкасбимни. У оғзи қулоғида, менга икки қўлини чўзиб яқинлашди.

— Табриклайман, дўстим, табриклайман,— деди қўлимни маҳкам қисиб ва чўнтагидан уч-тўрт буклоғлик газетани олиб кўрсатди.— Манавинда ажойиб хушхабарга кўзим тушди. 9 октябрда планни ошириб бажариш, давлатга 14 минг тонна пахта етказиб бериш... Яна 6 минг тонна мажбурият... Оҳ-о, чинакам қаҳрамонлик-ку бу! Районнинг учдан бир қисм пахтасини бир колхоз етказиб берса-я! Қойилман, дўстим, қойилман!

Мен унинг ҳам хурсанд бўлаётганлигини, айни пайтда эса ҳам ҳовлиқаётганлиги ва тарақ-туруқ гапираётганлигини кўриб-билиб, тирсагидан секин ушлаб, шивирлагансимон оҳангда таклиф қилдим:

— Юринг, чойхонадан бир пиёла чой ичайлик.

У таклифимни жон-дили билан қабул қилди. У энди ўзини анча босиб олганди. Гап айланиб келиб яна бизнинг меҳнат ғалабамизга тақалди.

— Бобомурод,— деди у,— мана сиз узоқ йиллардан бери раиссиз. Лекин, мен билганим, бирон йил ҳам айтганингиз муаллақда қолган эмас. Қайсидир йили ўн минг тонна берамиз, дедингиз. Ўз қулоғим билан эшитиб, «Ҳе, ўн минг тонна-я! Бериб бўпсан!»— деганим эсимда. Уша йили ўн минг эмас, ўн икки минг тонна ҳосил олдиларинг. Мана, бу йил, йилда йигирма минг дегансизлар, ҳалитдан ўн тўрт минг бўпти. Ўйлайман-ўйлайман, қандай аниқ режа тузишингизни ҳеч ақлимга сиғдира олмайман.

— Аниқ режа тузишими? Шу ҳайратга тушираяпти-ми сизни?

— Ҳа, шундай.

— Ахир, жуда осон-ку!

— Қандай... жуда осон?

Шунда мен собиқ ҳамкасбимга Шўрчи районидagi «Ленинобод» колхози раиси Нормурод Норқобилов ва шу райондаги «Шарқ юлдузи» колхозининг собиқ раиси Тоғай Ҳасановлар иш услуби ҳақида ҳикоя қилиб бердим.

«Ленинобод» колхози 1968 йилда районда энг қолақ хўжалиқ ҳисобланарди. Хўжалиқнинг бирон соҳасида ҳам дурустроқ натижа қўлга киритилмасди. Колхоз йил сайин камқувват бўлиб, тобора орқага қараб кета бошлади. Баъзи бригадаларда пахта ҳосилдорлиги 11—12 центнерга тушиб қолди. Шу ҳам деҳқоннинг ишими, ахир! Лекин раис шунда ҳам колхоз бўйича ҳосилдорликни 30 центнерга етказамиз деб, чираниб юрди. Бўлмади. Гап бошқа-ю, иш бошқа экан.

Уша йили хўжаликка олий агрономлик маълумоти-га эга бўлган, серғайрат йигит Нормурод Норқобиловни раис қилиб сайлашди. Нормурод баландпарвоз гапларни ёқтирмайдиган раислардан бўлиб чиқди.

У йилда бир марта, район қишлоқ хўжалик ходимлари кенгашида ваъда беради. Кузда шу ваъдасидан

оширса оширадими, аммо кам қилмайди. Мана, шу йилни олинг. Биз билан бир кунда пахта тайёрлаш планини бажарганлиги ҳақида рапорт берди. Гектар бошига 40 центнердан ҳосил олишибди, азаматлар.

У 1973 йили ҳар гектар пахта майдонидан 40 центнердан ҳосил оламиз, деб ваъда берганди. Лекин ҳосилдорлик 47,3 центнерга етказилди. 1974 йилда эса олдинги йилги маррани октябрь ойида эгаллаб, ноябрда 55 центнердан пахта териб олинганлигини элга маълум қилмоқчи. Кўрдингизми, йил бошида белгиланган имкониятдагидан анча ортиқ! Мана буни ваъда дейдилар, мана буни лафзи ҳалоллик дейдилар!

Энди шу мисолнинг тескарисин юз берган манзарага ҳам бир диққат қилинг, дўстим. «Шарқ юлдузи» колхозини қаранг. Бир вақтлар жуда зўр хўжалик сифатида тилга олинарди. Айрим қолоқ колхозларнинг мутахассислари ҳафта-ўн кунга келиб, бу хўжалик тажрибаларини ўрганиб қайтардилар. Хўш, карвоннинг олдида бораётган колхоз бугунги кунга келиб нега зўрға-зўрға одимлайдиган бўлиб қолди? Хўжаликда чорвачиликдан бир неча баравар зиён кўрилди. Пахтачилик бригадалари ҳосилдорлиги, колхозчилар даромади ҳеч кимни қониқтирмайди. Ҳамма айб собиқ раисда эди. Узун-қулоқ гапларга қараганда, улфатлар даврасида ҳам кўкракига уриб ўтираркан: «Ундоқ қиламан, бундоқ қиламан...» Қани ўша ваъдалар?! Мард майдонда ўзини кўрсатсинда! Қуруқ-қурум мақтаниш сариқ чақанинг жаранг-журунгини хаёлан эшитиш билан баравар эмасми? Хўш, энди, тушундингизми, дўстим, осон эканми?

— Сал-пал тушундим шекилли.

— Хўш?

— Ҳа, энди... кўп нарса раҳбарга боглиқ демоқчисиз-да, а?

— Колхозни олға етаклаш раҳбарга боглиқ, албатта. Бу, шубҳасиз. Аммо, бу биринчиси. Иккинчиси, мен сизга айтсам, кўпчилик билан бамаслаҳат иш тутишда.

деҳқончилик соҳасидаги ютуқ ва тажрибалар, прогрессив метод ва усуллар ноз-неъмат бунёдкорлари — тракторчи, сувчи, теримчини, ғаллакору чорвадорни, соҳибкорни турли адабиётларга мурожаат қилишга мажбур этаётир.

1974 йилда область босмахоналари, нашриёт ва китоб савдоси ходимлари кенгашида обком секретари Холмирза Холиёров сўз олиб, бундай деган эди:

— Деҳқон китоб ўқиши керак. Китоб савдоси ходимлари эса улар ҳаётидаги, психологиясидаги бу ўзгаришни ҳали яхши пайқаб олмаганга ўхшайдилар. Йўқ, ўртоқлар, бугунги деҳқоннинг орзу-ўйи, интилиши, талаб-эҳтиёжи, парвози тамоман ўзгача. Биз улар қалбини чуқурроқ тинглашимиз керак.

Ҳа, шундай. Қишлоқ аҳли даврасида бўлиб, улар билан суҳбатлашсангиз, бир олам тасаввур ҳосил қиласиз. «Деҳқонларимиз нақадар илмли бўлиб кетишибди-я!», дейсиз беихтиёр. Мен бир неча бор шундай хулосага келганман. Деҳқонларнинг ишлаб чиқаришни илмий ташкил қилиш, бугунги қишлоқ муаммолари бобидаги мушоҳадаларини тинглаб қойил қолганман. Қуйида шундай суҳбатлардан бирини ҳурматли ўқувчи диққатига ҳавола қилмоқчиман.

Гулбой Хайбуллаев Шўрчи районидаги манман деган пахтакор билан беллашишга тайёр. У 1974 йилда қарийиб 62 центнердан хирмон уйди. Ҳар йили пахтаси гектар ҳисобига ўн центнердан ошиб борапти. Бу ютуқни эшитгач, ҳамма ҳам унинг сирини суриштиради, албатта. Шунини Гулбой Хайбуллаев секин гапира бошлайди.

— Алмашлаб экишни бошлаганимизга анча бўлди. Аммо гербицитдан биринчи марта 1973 йилда фойдаландик. Дастлаб бирон беш-олти гектар майдонга қўлланмоқчи эдик. Лекин қиш ойларида китоб магазинларини излаб, бир нечта адабиёт сотиб олдим. Ростини айтсам, бунга Эрдон сабабчи. Эрдон Қўзимуродов ҳали ёш.

Институтни тамомлаган. Ҳосилдорликда биздан устун. Шу йигит айтиб қолди: «Гулбой ака, гербицитни синаб кўринг, нафи тегиб қолар», деди ва газеталарда чиққан маслаҳатларни, адабиётларни ўқиганлигини айтди. Шу... Раис Нормурод Норқобиловга ҳамма майдонларни гербицит билан ишлаб, чигит экамиз, дедим. Раис: «Бу ҳақда сизга ким маслаҳат берди?» деб сўради. Мен унга китобларни кўрсатдим. Раис жилмайди. Бўпти, айтганингиздай бўлсин, деди.

— Аммо,— дейди машъал бригада бошлиғи ҳикоясини хулосалаб, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига, илғорлар ютуқ ва тажрибаларига оид китоблар бизнинг район ва область магазинларимизда жуда кам. Баъзан ҳафталаб излайсан-у, истаган адабиётингни топа олмайсан.

Бунинг устига қишлоқ хўжалигига оид адабиётлар, масалан, «Ўзбекистон» нашриёти чиқараётган илғор хўжаликлар тажрибалари ҳақидаги рисоалар жуда оз нусхада чиқарилмоқда. Илғор пахтачилик бригадалари, чорвачилик фермалари тажрибалари ёритилган адабиётларни аҳён-аҳёндагина учратамиз.

Бу борада термизлик пахта устаси, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Бозор Раҳмоновнинг ҳам дилида анча-мунча гаплар бор. Мана, у нима дейди:

— Қишлоқларимиз йилдан-йил ободонлашиб бораётир. Лекин шу қайта қурилишлар жараёнида бир нарсани унутиб юборилмоқда. Бундан 5—10 йил олдин аралаш моллар магазинларининг бир томони китоблар учун ажратиларди. Ўша ҳам бир нав экан. Ҳар ҳолда қишлоқда аҳоли сал-пал бўлса-да китоб сотиб олиш имкониятига эга бўларди. Бир неча йил бўлди, бу магазинларда китоб сотиш ман этилди. Бизнингча, тўғри қилинди. Негаки, у китобларнинг баъзилари магазинларда йиллаб ётавериб, муқоваси саргайиб кетган бадний асарлар эди. Улар орасида қишлоқ хўжалигига оид китоблар деярли бўлмасди.

Шу эскирган, варақлари сарғайган китоблар магазинлардан йиғиб олингач, район марказларида китоб магазинлари очилди. Бу яхши, албатта. Лекин бу тадбирнинг жуда ҳам ноқулай бир томони бор. Бу ноқулайлик у магазинларнинг асосий кўпчилик қишлоқ кишиларидан узоқда жойлашганлигида. Ҳамма колхозчи ҳам район марказига истаган вақтда бориш имкониятига эга эмас-да!

Китоб савдоси, матлубот жамиятлари раҳбарлари бу масалада анча сусткашликка йўл қўяётирларми, дейман-да. Улар қишлоқда китоб магазинлари қуриш билан етарли қизиқмаётирлар чамаси. Шунинг учун бўлса керак, қишлоқларнинг аксариятида китоб дўконлари йўқ.

Қишлоқ хўжалик бошқармалари қишлоқ хўжалигига оид адабиётлар тақсимооти, уларнинг колхоз ва совхозларга етказиб берилиши, шийпонларга тарқатилиши билан шуғулланмайдилар. Қишлоқ кутубхоналарида бундай адабиётлар бор-йўқлиги ҳақида ҳеч ким бош қотирмайди. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалик ходимларидан бир қисми пахтачилик, чорвачилик ва деҳқончиликнинг бошқа соҳаларидаги янгиликлар, ютуқ ва тажрибалар билан етарли таниш эмаслар. Айрим яхши ишларнинг деҳқончиликка секинлик билан жорий этилаётганлик сабаби худди ана шунда эмасмикан?

Деҳқон мутолаа қилиши керак.

У қанча кўп китоб варақласа, мўл-кўл ноз-неъматлар етиштириш шунча кўпаяди, осонлашади, таннарни арзонлашади.

ГАП НУҚТАГА ЕТГАНДА

Кундаликнинг сўнгги варақлари. Эҳтимол... Ҳар ҳолда унинг сўнгги бор. Аммо ишнинг сўнгги йўқ. Деҳқон далада тер тўқади. «Зангори кема»лар мотори пахтакор

денгизида гувиллайди. «Оқ олтин» юклаган тележкалар қабул пунктлари томон тинимсиз қатнайверади.

Қўй-қўзилар кўпаяди, сурувга сурув қўшилаверади. Қишлоқларимиз юксалади.

Одамларимиз юксалади,

Олга шахдам одим ташлайверамиз.

Сиз А. Г. Бузницкийнинг «Мироновка меридиани»ни ўқиганмисиз? Кекса деҳқон ушбу рисоласида юқоридаги сингари фикрни баралла айтади. Ҳа, биз юксаламиз! Демак, биз, одамлар қўли билан яратилажак барча нарсалар ҳам кўпаяди. Бу табиат қонуни. Аксинча юксалиш сўзи маъносини йўқотган бўлурди.

Яна, у, Киев областидаги Жданов номли колхоз раиси, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Олий Совети депутати Александр Григорьевич Бузницкий бундай деди: «Хоҳлайман ёки хоҳламайман,— бу, шахсий. «Керак» эса — ижтимоий. Ижтимоий манфаатдорлик — колхоз асосининг асоси. Колхоз ўзаро муносабати асосининг асоси — коллективизм. Шу заминда нимаики лозим бўлса — дала ва фермаларнинг юксак унумдорлигини таъминлаш, турмуш ва маданиятни юксалтиришга эришиш мумкин. Асос — ижтимоий манфаатдорликми? Демак, унга кўпроқ эътибор лозим. Ижтимоий меҳнатга онгли муносабат... Ижтимоий мулкка ҳурмат, эъзоз... Ҳаммаси шуми? Эҳтимол. Лекин булар — энг муҳимлари. Буларни фақат энг асосий бир шароит: коллективизмнинг бунёдкорона кучи тўла-тўқис ҳаракатга келтирилган вақтда амалга ошириш мумкин».

Бунга қўшимча бирон нарсая дейиш қийин.

МУНДАРИЖА

Ер баҳоси	:	3
Деҳқон ерга қалб ҳароратини беради		4
Кесак кимга керак?		14
Тонналар мақтов учун ўлчовми?		24
Чўпон таёғи	: : . . .	32
Чорвадор орзуси		39
Яйлов можароси		47
Беллашув шарти	:	53
Ким олдинда?	:	63
Сўз вазни		69
Деҳқон мутолаа қилишни хоҳлайди		74
Гап нуқтага етганда		78

На узбекском языке

НАРКУЛ ХАЙИТКУЛОВ

ПЕСНЯ О ЗЕМЛЕ

Издательство «Ёш гвардия» — Ташкент — 1978

Редактор Э. Сиддиқов
 Рассом Н. Гавриненко
 Расмлар редактори Қ. Алиев
 Техн. редактор Г. Аҳмаджонова
 Корректор М. Назирова

ИБ 349

Босмахонага берилди 14/XI-1977 й. Босишга рухсат
 этилди 31/I-1978 й. Формати 70×108¹/₃₂. Босма листи 2,5.
 Шартли босма листи 3,5. Нашр. листи 3,54. Тиражи 15000.
 Шартнома № 82—77. Р—14010.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия»
 нашриёти, 70029. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳ-
 нат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент,
 «Правда Востока» кўчаси, 26.

Заказ № 2196. Баҳоси 10 т. Қоғоз 1.